

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΕΙΟΝΟΜΙΑΣ, ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΩΝ 17ΟΥ ΑΙ. ΣΤΟ
ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ ΧΩΡΟ: Β` ΜΕΡΟΣ**

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ : ΠΑΠΑΤΣΙΜΟΥΛΗ ΝΙΚΟΛΕΤΑ

ΚΕΡΚΥΡΑ 2023

**ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΩΝ 17ΟΥ ΑΙ. ΣΤΟ
ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟ ΧΩΡΟ: Β` ΜΕΡΟΣ**

Εξεταστική Επιτροπή:

1. **Επιβλέπων καθηγητής:** Δρακάκης Μανόλης
Αναπληρωτής καθηγητής τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας
& Μουσειολογίας.
2. **Εξεταστής:** Μεταλληνός Δημήτριος
Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό τμήματος Αρχειονομίας,
Βιβλιοθηκονομίας & Μουσειολογίας.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Με το παρόν κείμενο βεβαιώνω ότι εγώ η Παπατσιμούλη Νικολέτα είμαι συγγραφέας της παρούσης πτυχιακής εργασίας, η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των απαιτήσεων του διατμηματικού προπτυχιακού προγράμματος σπουδών "Διατήρηση & Διαχείριση Πολιτισμικής Κληρονομιάς" του Τμήματος Περιβάλλοντος και του Τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας & Μουσειολογίας του Ιόνιου Πανεπιστήμιου και η οποία παραδόθηκε, μετά από έγκριση του επιβλέποντα καθηγητή μου, σε έντυπη και ψηφιακή μορφή στη Γραμματεία του Τμήματος Περιβάλλοντος. Επίσης δηλώνω πως κάθε πηγή που χρησιμοποίησα (βιβλιογραφία, αρθρογραφία, δικτυογραφία), για την υποστήριξη των υποθέσεων της μελέτης και της ερευνάς μου, είναι πλήρως συμβατή με τα ακολουθούμενα επιστημονικά πρότυπα και, επιπλέον, αναφέρεται ρητά, υπό μορφή αναφοράς-παραπομπής, σε όλο το φάσμα κειμένων της παρούσης εργασίας. Το αυτό ισχύει για τη χρήση δευτερογενών δεδομένων (πινάκων, διαγραμμάτων και εικόνων), ιδεών και λέξεων, τα οποία και αναφέρονται είτε ακριβώς όπως υπάρχουν στις πηγές είτε μεθερμηνεύονται από εμένα.

Κέρκυρα, Φεβρουάριος 2023

Πίνακας Περιεχομένων

Ευχαριστίες.....	5
Περίληψη.....	6
Abstract.....	7
Εισαγωγή.....	8
Κεφάλαιο 1: Η κατάσταση στη βενετοκρατούμενη Ελλάδα.....	9
1.1 Ιστορική αναδρομή: Η πορεία του κράτους της Βενετίας.....	9
1.2 Τα χαρακτηριστικά της βενετικής κυριαρχίας.....	12
Κεφάλαιο 2: Η κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Βενετούς.....	14
Κεφάλαιο 3: Η βενετοκρατούμενη Κρήτη.....	25
Κεφάλαιο 4: Η βενετοκρατία στα νησιά του Ιονίου	32
Κεφάλαιο 5: Η οθωμανική κατοχή στην Ελλάδα και ο αντίκτυπος της βενετοκρατίας.....	36
Κεφάλαιο 6: Τα αρχεία που μάς άφησαν οι Βενετοί.....	39
Επίλογος.....	41
Μεταγραφή.....	42
Βιβλιογραφία.....	60

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την οικογένειά μου που με στήριξε όλα αυτά τα χρόνια και μέσα από πολλές δυσκολίες κατάφερα τελικά να φτάσω στο τέλος του προπτυχιακού μου ταξιδιού το οποίο μού προσέφερε σημαντικές γνώσεις αλλά και αληθινούς φίλους.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς τους καθηγητές του τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας & Μουσειολογίας, τον εξεταστή της πτυχιακής μου εργασίας κύριο Μεταλληνό Δημήτριο, την κυρία Καββαδία Αλεξάνδρα που συνέβαλλε στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας, κυρίως όμως, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Δρακάκη Μανόλη που με υπομονή και συμπαράσταση βοήθησε σημαντικά για την ολοκλήρωση της πτυχιακής μου εργασίας.

Περίληψη

Λέξεις – κλειδιά: βενετοκρατία, κυριαρχία, Βενετοί, ελλαδικός χώρος, Οθωμανοί, αρχεία

Η παρούσα πτυχιακή εργασία ερευνά τα χαρακτηριστικά της βενετοκρατίας και την πορεία της στον ελλαδικό χώρο. Αναλυτικότερα, γίνεται αναφορά για τη βενετική κυριαρχία στην Πελοπόννησο, στην Κρήτη και στα νησιά του Ιονίου και τι αντίκτυπο είχε στους ντόπιους των κατεκτημένων περιοχών, καθώς και κατά πόσο τούς επηρέασε στην καθημερινότητά τους. Επιπλέον, στη διπλωματική εργασία αναφέρεται η εμφάνιση των Οθωμανών και σε τι βαθμό επηρέασε το γεγονός αυτό τους Βενετούς, αλλά και η σημασία που έδιναν οι Βενετοί στα αρχεία τους και τι είδους αρχεία έχουν σωθεί στον ελλαδικό χώρο από εκείνη την περίοδο. Συγκεκριμένα, η παρούσα εργασία χωρίζεται σε 6 κεφάλαια: το πρώτο παρουσιάζει την κατάσταση στη βενετοκρατούμενη Ελλάδα, το δεύτερο την κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Βενετούς, το τρίτο παρουσιάζει τη βενετοκρατία στην Κρήτη και το τέταρτο την κυριαρχία των Βενετών στα νησιά του Ιονίου. Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η οθωμανική κυριαρχία και ο αντίκτυπος των Βενετών στον ελλαδικό χώρο, και τέλος το έκτο κεφάλαιο παρουσιάζει τα αρχεία που μάς άφησαν οι Βενετοί.

Abstract

Keywords: venetocracy, Venetians, Greek space, Ottomans, archives

This thesis researches the characteristics of the Venetian rule and its course in the Greek area. In more detail, there is a reference to the Venetian rule in the Peloponnese, Crete and the Ionian Islands and what impact it had on the locals of the conquered areas, as well as how much it affected their daily life. In addition, the diplomatic work mentions the appearance of the Ottomans and to what extent this event affected the Venetians, but also the importance the Venetians gave to their archives and what kind of archives have been saved in the Greek area from that period. Specifically, the present paper is divided into 6 chapters: the first presents the situation in Venetian-occupied Greece, the second the conquest of the Peloponnese by the Venetians, the third presents the Venetian rule in Crete and the fourth the Venetian rule in the Ionian Islands. The fifth chapter presents the Ottoman rule and the impact of the Venetians on the Greek area, and finally the sixth chapter presents the records that the Venetians left us.

Εισαγωγή

Ενώ το μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής Ελλάδας και των νησιών του Αιγαίου τελούσε υπό τον οθωμανικό έλεγχο, η Κύπρος και η Κρήτη παρέμειναν ενετικά εδάφη και δεν βρέθηκαν σε οθωμανική κατοχή μέχρι το 1571 και το 1670 αντίστοιχα. Το μόνο μέρος του ελληνόφωνου κόσμου που διέφυγε από τη μακροχρόνια οθωμανική κυριαρχία ήταν τα Ιόνια Νησιά, τα οποία παρέμειναν στην κυριαρχία των Ενετών μέχρι την κατάκτησή τους από την Πρώτη Γαλλική Δημοκρατία το 1797, ενώ στη συνέχεια πέρασαν στο Ηνωμένο Βασίλειο το 1809 μέχρι την ενοποίησή τους με την Ελλάδα το 1864¹.

Σε γενικές γραμμές, ο 16ος και ο 17ος αιώνας θεωρούνται ως «σκοτεινή εποχή» στην ελληνική ιστορία, με την προοπτική ανατροπής της οθωμανικής κυριαρχίας να φαίνεται απομακρυσμένη με μόνο τα νησιά του Ιονίου να παραμένουν ελεύθερα από την τουρκική κυριαρχία. Η Κέρκυρα αντέχει τρεις μεγάλες πολιορκίες το 1537, το 1571 και το 1716, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση των Οθωμανών².

¹ Clogg, R. (1992). *A Concise History of Greece* (1st ed.). Cambridge University Press. pp. 10–37. ISBN 978-0-521-37228-2, σ. 10.

² Clogg, ό.π., σ. 31, Katsiaridi-Hering, O. (2009). "La famiglia nell'economia europea, secc. XIII–XVIII". *Atti della "quarantesima Settimana di studi," 6–10 Aprile 2008*. Istituto internazionale di storia economica F. Datini. Simonetta Cavaciocchi. Firenze University Press, σ. 410.

Κεφάλαιο 1: Η κατάσταση στη βενετοκρατούμενη Ελλάδα

1.1 Ιστορική αναδρομή: Η πορεία του κράτους της Βενετίας

Ο πολιτικός χώρος στον οποίο περιορίζεται η παρούσα ανάλυση διαμορφώθηκε κατά τα τέλη της μεσαιωνικής περιόδου. Η Βενετία ως πόλη-κράτος ενισχύθηκε πολιτικά και οικονομικά στις αρχές του 13ου αιώνα ως αποτέλεσμα της Τέταρτης Σταυροφορίας, αν και είχαν ήδη τεθεί ισχυρά θεμέλια γι' αυτή την ανάπτυξη στους προηγούμενους αιώνες. Στην πορεία των χρόνων, το ενετικό έδαφος στην Ανατολική Μεσόγειο ενοποιήθηκε, διευρύνθηκε και ενισχύθηκε. Το «ναυτικό κράτος» της Βενετίας, ωστόσο, διασκορπίστηκε στο χώρο και στο χρόνο, και για το λόγο αυτό είναι δύσκολο να εξεταστεί διεξοδικά, ιδίως με στόχο την καταγραφή γενικευμένων φαινομένων, καθώς κάθε απόκτηση επηρεάστηκε διαφορετικά από τις αντίστοιχες πολιτικές της συνθήκες. Τα πρώτα εδάφη της Βενετίας, οι πρώτες αποικίες, δηλαδή, που βρέθηκαν υπό τον άμεσο έλεγχό της, ήταν η Κρήτη (1211–1669), η Μεθώνη και η Κορώνη (1209–1500) στην Πελοπόννησο. Κατά τον 13ο αιώνα και το πρώτο μισό του 14ου αιώνα, τα Κύθηρα παραχωρήθηκαν από τη Βενετία στην οικογένεια των Βενιέ και η βενετική κυριαρχία συνεχίστηκε μέχρι το 1797³.

Στην Εύβοια, η ενετική παρουσία παρέμεινε από καιρό περιορισμένη, περιοριζόμενη στη σημερινή πόλη της Χαλκίδας και σε ορισμένα άλλα σημεία κατά τη διάρκεια του 13ου και του μεγαλύτερου μέρους του 14ου

³ Gasparis, C. (2020). Territories of the eastern mediterranean (13th to 15th century). In Migration histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone, pp. 193-221. Brill, σ. 195.

αιώνα, με ολόκληρο το νησί να βρίσκεται υπό την ενετική κυριαρχία μεταξύ 1390 και 1470. Στην Πελοπόννησο, εκτός από τη Μεθώνη και την Κορώνη, η Βενετία απέκτησε το Ναύπλιο (1389–1540) και το Άργος (1394–1463). Στην Κεντρική Ελλάδα, απέκτησε κυριαρχία στην Ναύπακτο (1407–1499) και στην περιοχή του Ιονίου την Κέρκυρα (1386–1797). Στην περιοχή της Μακεδονίας απέκτησε την κυριαρχία της Θεσσαλονίκης (1423–1430). Παρά τις ταυτόχρονες απώλειες, το βενετικό κράτος ενισχύθηκε το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα με την απόκτηση της Μονεμβασιάς στην Πελοπόννησο (1460–1540), της Κύπρου (1489–1571), της Ζακύνθου (1484–1797) και της Κεφαλονιάς (1500–1797). Εκτός των παραπάνω, μπορούν να τοποθετηθούν στην ενετική σφαίρα επιρροής, αν και όχι στην ενετική επικράτεια, τα νησιά του Αιγαίου, στα οποία κυριαρχούσαν οικογένειες ή άτομα βενετικής καταγωγής. Κατά καιρούς, μάλιστα, ορισμένα από αυτά τα νησιά τέθηκαν υπό τον άμεσο έλεγχο της πόλης. Ανεξάρτητα, ωστόσο, από το αν η Βενετία είχε τον έλεγχο ή όχι, ασκούσε επιρροή σε αυτές τις περιοχές, παρά τις περιστασιακές διαφωνίες με τους ηγέτες των νησιών⁴.

Ως σημαντική ευρωπαϊκή πολιτική και οικονομική δύναμη, η Βενετία κράτησε ανοικτά τα εδάφη της για την υποδοχή προσφύγων και μεταναστών. Από τη μία πλευρά, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι παρείχε σχετική ασφάλεια σε μια δύσκολη και επικίνδυνη περίοδο, και από την άλλη, επειδή διατηρούσε μια σταθερή και ρητή «πολιτική μετανάστευσης» με στόχο να προσελκύσει κατοίκους στα εδάφη της. Αυτό οδήγησε αναπόφευκτα στη δημιουργία ενός πόλου έλξης για όσους αποφάσισαν να

⁴ Στο ίδιο, σ. 196.

μεταναστεύσουν, είτε με δική τους βούληση (μετανάστες) είτε λόγω βίας και δυσμενών συνθηκών (πρόσφυγες)⁵.

Το κράτος της Βενετίας, ήδη από τον 16ο αιώνα βρισκόταν σε μία φάση παρακμής λόγω οικονομικών προβλημάτων και συνδυαστικά με την εμφάνιση των Τούρκων οι οποίοι εισέβαλαν ολοένα και περισσότερο στο Αιγαίο αλλά και στην ελληνική χερσόνησο, γεγονότα που είχαν αντίκτυπο συνολικά στην πολιτική που άσκησε. Υπό αυτό το πρίσμα, δεν υιοθετήθηκε κατ' αυτή την περίοδο πολιτική επεκτατισμού, αλλά, αντίθετα, σε πρώτη προτεραιότητα βρέθηκε η επίτευξη των εμπορικών της στόχων. Οι Ενετοί, ωστόσο, σε ό,τι αφορά την παρουσία τους στην ευρύτερη περιοχή της Ελλάδας, εξακολούθησαν να επιδιώκουν να παρουσιάζουν τον εαυτό τους ως απελευθερωτές, ως εκείνοι που θα δώσουν τέλος στον οθωμανικό ζυγό και θα ελευθερώσουν την χώρα από την κυριαρχία των Τούρκων. Με δεδομένη την παρακμή στην οποία βρέθηκε το κράτος στη διάρκεια αυτής της περιόδου, επρόκειτο για ένα έργο δύσκολο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, όπως σε αυτή της Πελοποννήσου, η κυριαρχία των Βενετών ήταν μάλλον βραχεία και αυτό οφείλεται ακριβώς στις περιορισμένες δυνατότητες κυριαρχίας⁶.

⁵ Gasparis, ό.π., σ. 196.

⁶ Μάλλιαρης, Α. (2008). *Η Πάτρα κατά τη βενετική περίοδο (1687-1715). Γη, πληθυσμοί, κοινωνία στη Β.Δ. Πελοπόννησο*. Βενετία, σσ. 25.

1.2 Τα χαρακτηριστικά της βενετικής κυριαρχίας

Η φραγκική κοινωνία στην Ελλάδα ήταν μια κοινωνία προσανατολισμένη στον πόλεμο. Είχε διαμορφωθεί μέσω στρατιωτικής κατάκτησης, ενώ οι κοινωνικές δομές της εξασφάλιζαν την αμυντική της λειτουργία. Όπως συνέβη και στην περίπτωση της Δύσης, ως αντάλλαγμα για τη στρατιωτική θητεία, οι ιππότες ελάμβαναν τα φέουδα⁷. Οι Βενετοί έδιναν ιδιαίτερη έμφαση στην υπεράσπιση των νέων εδαφικών τους κατακτήσεων, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το πλήθος των κάστρων και των πύργων που χτίστηκαν κατά τη διάρκεια της κατάκτησης. Τα κάστρα μπορεί να μην ήταν τόσο αποτελεσματικά από άποψη στρατηγικής όσο ήταν στο παρελθόν, ενώ είχε διατυπωθεί και η θέση ότι η απλή παρουσία ενός κάστρου μπορεί να είχε λειτουργήσει ως πρόσκληση για επίθεση⁸. Ωστόσο, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι οι ίδιοι οι Φράγκοι είδαν την οικοδόμηση κάστρων ως ένα σημαντικό μέρος της εδραίωσης της εξουσίας τους σε μια περιοχή και της ενίσχυσης του κύρους τους. Τα κάστρα χρησίμευαν, επίσης, ως κατοικίες για τους άρχοντες και διοικητικά κέντρα για τις επαρχίες τους.

Ο βαθμός στον οποίο η εγκατάσταση των Βενετών στην Ελλάδα επηρέασε τα κατώτερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας (κάτω από το επίπεδο των αρχόντων) είναι δύσκολο να εκτιμηθεί, αλλά έχει συχνά υποστηριχθεί ότι επειδή οι Βενετοί ήταν πάντα μια μικρή μειονότητα, ο αντίκτυπός τους στους αυτόχθονες και, συνολικά, στην κοινωνία ήταν

⁷ Lock, P. (1995). *The Franks in the Aegean 1205-1500*. London: Longman, σ. 281.

⁸ Στο ίδιο, σσ. 75-80.

ελάχιστη. Από την άλλη πλευρά, η εκτίμηση του αριθμού των Φράγκων στην Ελλάδα είναι από μόνη της μια προβληματική διαδικασία.

Όσον αφορά την κεντρική Ελλάδα, εκτιμάται ότι ο πληθυσμός των Λατίνων κατακτητών αριθμούσε περίπου 5.000-6.000 άτομα⁹. Ανεξάρτητα από τον ακριβή αριθμό των εποίκων, η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα είχε ένα άμεσα εμφανές αποτέλεσμα: διαίρεσε τον πληθυσμό σε δύο ξεχωριστές τάξεις, τους ελεύθερους κατακτητές και τον σε μεγάλο βαθμό μη ελεύθερο τοπικό πληθυσμό¹⁰. Η πιο προφανής εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα ήταν η περίπτωση των αρχόντων, οι οποίοι, όπως υποστηρίζεται από τις πηγές, παρέμειναν ελεύθεροι υπό την προϋπόθεση ότι θα δηλώσουν υποταγή στους κατακτητές. Και πάλι, ωστόσο, οι πρακτικές συνέπειες αυτής της θεωρητικής διάκρισης παραμένουν ασαφείς και, επίσης, δεν είναι σαφές το αν και σε ποιο βαθμό αυτή η αλλαγή καθεστώτος πραγματικά επηρέασε τον τρόπο ζωής του ελληνικού αγροτικού πληθυσμού. Οι Βενετοί προσπάθησαν να επιβάλουν τις δικές τους κοινωνικές δομές στους πληθυσμούς της γης που είχαν κατακτήσει. Μερικές φορές έκαναν αυτή την προσπάθεια εφαρμόζοντας ελληνικούς όρους για να περιγράψουν τη δική τους κοινωνική οργάνωση. Παρατηρείται ότι η επιβίωση πρέπει να ήταν πιο σημαντική για τους αγρότες από το νομικό καθεστώς και, γι' αυτό, η πλειοψηφία φαίνεται να είχε αποδεχτεί παθητικά τη λατινική κυριαρχία.

⁹ Lock, *ό.π.*, σ. 292.

¹⁰ Jacoby, D. (1973). The encounter of two societies: Western conquerors and byzantines in the Peloponnese after the Fourth Crusade. *American Historical Review*, 78, 873-906, σσ. 889-890.

Κεφάλαιο 2: Η κατάκτηση της Πελοποννήσου από τους Βενετούς

Η Βενετία είχε μια μακρά ιστορία αλληλεπίδρασης με την περιοχή της Πελοποννήσου, η οποία χρονολογείται ήδη από την εποχή της Τέταρτης Σταυροφορίας (1203-1204), όταν απέκτησε τον έλεγχο των παράκτιων φρουρίων της Μεθώνης, της Κορώνης, του Ναυπλίου και του Άργους. Οι περιοχές της Κορώνης και της Μεθώνης βρέθηκαν υπό την κατοχή των Βενετών νωρίτερα σε σχέση με άλλες περιοχές της Πελοποννήσου, ενώ το ίδιο συνέβη για το Ναύπλιο, το Άργος και την Μονεμβασιά¹¹. Αυτά τα φρούρια διατηρήθηκαν στην κυριαρχία των Βενετών ακόμη και μετά την κατάκτηση της υπόλοιπης ελληνικής χερσονήσου από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1460, αλλά χάθηκαν στον πρώτο, δεύτερο και τρίτο πόλεμο μεταξύ των δύο δυνάμεων. Σε διαδοχικές συγκρούσεις, οι Οθωμανοί απώλεσαν πολλά εδάφη τους, συμπεριλαμβανομένης της Κύπρου και της Κρήτης, τα τελευταία μετά από έναν παρατεταμένο αγώνα που έληξε το 1669¹².

Το 1684, μετά την ήττα των Οθωμανών κατά τη δεύτερη πολιορκία της Βιέννης, η Βενετία προσχώρησε στην Ιερά ένωση και κήρυξε πόλεμο

¹¹ Νικολάου, Γ.Β. (2009). *Μελέτες ιστορίας του Πελοποννησιακού χώρου από τα μέσα του 17ου αιώνα ως τη δημιουργία του Νεοελληνικού κράτους*. Αθήνα: Ηρόδοτος.

¹² Davies, S. & Davis, J.L. (2007). *Greeks, Venice, and the Ottoman Empire*. Στο: Davies, S., Davis, J.L. (Eds). *Between Venice and Istanbul: colonial landscapes in early modern Greece*. American School of Classical Studies at Athens, σσ. 25-29.

κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Υπό την ηγεσία του Francesco Morosini, ο οποίος ηγήθηκε της υπεράσπισης της Κάντια, της πρωτεύουσας της Κρήτης, οι Ενετοί εκμεταλλεύτηκαν την οθωμανική αδυναμία και κατέλαβαν γρήγορα το νησί της Λευκάδας (Santa Maura) το 1684. Τον επόμενο χρόνο, ο Morosini έφτασε στην Πελοπόννησο, και μέσα σε δύο χρόνια, με τη βοήθεια του τοπικού ελληνικού πληθυσμού, πήρε τον έλεγχο της χερσονήσου και των φρουρίων της¹³. Η επακόλουθη ενετική εκστρατεία στην ανατολική ηπειρωτική Ελλάδα οδήγησε στην κατάληψη της Αθήνας, αλλά απέτυχε μπροστά στα τείχη της Χαλκίδας (Negroponte). Στη συνέχεια, η σύγκρουση οδηγήθηκε σε αδιέξοδο, με επιδρομές και στις δύο πλευρές, μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης του Κάρλοβιτς η οποία άφησε πολλές περιοχές της Ελλάδας στην κατοχή των Βενετών¹⁴.

Τα στρατεύματα των Βενετών, έπειτα από την πραγματοποίηση τριών εκστρατειών από το 1685 έως το 1687 κατέλαβαν την Πελοπόννησο υπό την αρχηγία του Μοροζίνι. Με τον τρόπο αυτό, στην Πελοπόννησο ξεκίνησε η περίοδος της δεύτερης Βενετοκρατίας που ολοκληρώθηκε το 1715. Επισημώς, η περιοχή της Πελοποννήσου παραχωρήθηκε στο Βενετικό

¹³ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1973). *Ιστορία του νέου ελληνισμού, Τόμος Δ': Τουρκοκρατία 1669–1812 – Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους* (Έκδοση Β'). Θεσσαλονίκη: Εμμ. Σφακιανάκης και Υιός, σσ. 15-23, Χασιώτης, Ι. (1975). Η κάμψη της Οθωμανικής δυνάμεως. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1669–1821*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σσ. 19-27.

¹⁴ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1973). *Ιστορία του νέου ελληνισμού, Τόμος Δ': Τουρκοκρατία 1669–1812 – Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους* (Έκδοση Β'). Θεσσαλονίκη: Εμμ. Σφακιανάκης και Υιός, σσ. 15-23.

κράτος μόλις το 1699, με την υπογραφή της συνθήκης του Κάρλοβιτς¹⁵. Όπως επισημαίνει ο Ντόκος, η περίοδος αυτή της δεύτερης Βενετοκρατίας, λόγω του ότι σχετίζεται με πλήθος αρχείων και πηγών, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση μίας καλύτερης και περισσότερο ακριβούς εικόνας για τα προηγούμενα και τα επόμενα χρόνια¹⁶.

Ήδη το 1688, έχοντας σχεδόν εξ ολοκλήρου τον έλεγχο της χώρας, οι Ενετοί διόρισαν τον Giacomo Corner ως γενικό κυβερνήτη (*provveditore generale*) της περιοχής της Πελοποννήσου έτσι ώστε να αναλάβει τη διαχείριση της νέας τους επικράτειας. Η κατάσταση που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ήταν ιδιαίτερως δύσκολη, καθώς ο πληθυσμός είχε εγκαταλείψει την περιοχή ήδη από το ξέσπασμα του πολέμου. Τα 656 από τα 2.115 χωριά της περιοχής ήταν εγκαταλελειμμένα, ενώ σχεδόν ολόκληρος ο μουσουλμανικός πληθυσμός είχε εγκαταλείψει τη χερσόνησο. Ακόμη και μεγάλες πόλεις, όπως είναι η Πάτρα, που αριθμούσαν 25.000 κατοίκους πριν από τον πόλεμο, είχαν σχεδόν ερημώσει. Εκτός από την περιοχή της Κορινθίας και την χερσόνησο της Μάνης, οι Ενετοί αριθμούσαν μόλις 86.468 κατοίκους το 1688, σε σχέση με έναν πληθυσμό που εκτιμάται

¹⁵ Μάλλιαρης, Α. (2008). *Η Πάτρα κατά τη βενετική περίοδο (1687-1715). Γη, πληθυσμοί, κοινωνία στη Β.Δ. Πελοπόννησο*. Βενετία, σσ. 23-29.

¹⁶ Ντόκος, Κ. & Παναγόπουλος, Γ. (1993). *Το βενετικό κτηματολόγιο της Βοστίτσας*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

ότι έφτανε τις 200.000 κατοίκους πριν από τον πόλεμο¹⁷. Άλλες πηγές, ωστόσο, όπως ο Άγγλος Μπερνάρντ Ράντολφ, ο οποίος έζησε στην Ελλάδα το 1671–1679, υπολόγισε τον πληθυσμό της περιοχής της Πελοποννήσου τότε στις 120.000 κατοίκους, εκ των οποίων το ένα τέταρτο ήταν μουσουλμάνοι και οι υπόλοιποι χριστιανοί. Πρόκειται για παρατήρηση που έρχεται σε συμφωνία με τη δημογραφική παρακμή που παρατηρείται κατά την περίοδο του 17ο αιώνα σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, και τις απαιτήσεις της οθωμανικής κυβέρνησης που σχετίζονταν με τους πόρους της χερσονήσου κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου¹⁸.

Υπό την επίβλεψη του Corner, μια επιτροπή τριών γερουσιαστών, των Jeronimo Renier, Domenico Gritti και Marino Michiel, στάλθηκε στην περιοχή της Πελοποννήσου για την αναδιοργάνωση της επαρχιακής διοίκησης, την ενίσχυση των τοπικών αρχών, τη σύνταξη ενός καταστατικού σχετικά με τα κτήματα της περιοχής, αλλά και την επίλυση

¹⁷ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1973). *Ιστορία του νέου ελληνισμού, Τόμος Δ': Τουρκοκρατία 1669–1812 – Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους* (Έκδοση Β'). Θεσσαλονίκη: Εμμ. Σφακιανάκης και Υιός, σσ. 48-49, Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1975). *Πελοπόννησος: Η τελευταία περίοδος βενετικής κυριαρχίας (1685–1715). Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1669–1821*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σελίδες 206–207.

¹⁸ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1973). *Ιστορία του νέου ελληνισμού, Τόμος Δ': Τουρκοκρατία 1669–1812 – Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους* (Έκδοση Β'). Θεσσαλονίκη: Εμμ. Σφακιανάκης και Υιός, σσ. 52-53.

των διαφορών που σχετίζονταν με τη γη. Η χερσόνησος στη διάρκεια αυτής της περιόδου χωρίστηκε σε τέσσερις επαρχίες¹⁹.

Κάθε επαρχία και περιφέρεια είχε επικεφαλής έναν *provveditore*, ο οποίος είχε την πολιτική και στρατιωτική δύναμη. Με τη συμβολή ενός *rettore*, που είχε στην αρμοδιότητά του τη διασφάλιση της δικαιοσύνης και ενός *camerlingo* που αναλάμβανε τις οικονομικές υποθέσεις, ήταν δυνατή η διοίκηση των επαρχιών²⁰. Στην περιοχή της Πελοποννήσου με την πάροδο του χρόνου εντάχθηκε και η διοίκηση των Κυθήρων και των Αντικυθήρων (*Cerigo* και *Cerigotto* αντίστοιχα), που κατακτήθηκαν από τους Βενετούς ήδη από το 1204²¹.

Καθώς στη διάρκεια αυτής της περιόδου, όπως προαναφέρθηκε, το Βενετικό κράτος βρισκόταν ήδη σε κατάσταση προϊούσας παρακμής, θεωρήθηκε σκόπιμο να προσεγγιστούν οι ντόπιοι, έτσι ώστε οι κατακτητές να έχουν την εύνοιά τους. Αυτό, ωστόσο, ήταν ένα δύσκολο έργο, κυρίως γιατί οι κάτοικοι της περιοχής, αν και έτρεφαν αρνητικά συναισθήματα για τους προηγούμενους κατακτητές, τους Οθωμανούς, δεν συμπαθούσαν ούτε

¹⁹ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1975). Πελοπόννησος: Η τελευταία περίοδος βενετικής κυριαρχίας (1685–1715). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1669–1821*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σσ. 207.

²⁰ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1975). Πελοπόννησος: Η τελευταία περίοδος βενετικής κυριαρχίας (1685–1715). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1669–1821*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σ. 207.

²¹ Davies, S. & Davis, J.L. (2007). *Greeks, Venice, and the Ottoman Empire*. Στο: Davies, S., Davis, J.L. (Eds). *Between Venice and Istanbul: colonial landscapes in early modern Greece*. American School of Classical Studies at Athens, σ. 28.

τους Βενετούς. Η τάση αυτή ήταν περισσότερο έκδηλη στα λαϊκά στρώματα του πληθυσμού. Οι προσπάθειες για συνεργασία με τον γηγενή πληθυσμό απέτυχε, καθώς οι Βενετοί έβαλαν σε πρώτη προτεραιότητα την επίτευξη των οικονομικών τους στόχων και, κατά συνέπεια, δεν συνέβαλαν στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των κατοίκων της περιοχής²².

Μία από τις προσδοκίες των κατοίκων της περιοχής, εξάλλου, ήταν και η ελάφρυνση της φορολογίας και η μετάβαση σε μία διαφορετική περίοδο κατάκτησης, με λιγότερο επαχθείς όρους για τους ίδιους. Εξάλλου, οι ίδιοι οι Βενετοί επεδίωκαν να χρησιμοποιούν μία συγκεκριμένη ιδεολογία, που ταύτιζε τους ίδιους με τον χριστιανισμό και τους Οθωμανούς με το Ισλάμ. Υπό αυτή την έννοια, ο λαός των ελληνικών περιοχών μπορούσε να ταυτιστεί περισσότερο με τον νέο κατακτητή²³.

Με στόχο να ενισχυθεί η ευρύτερη περιοχή της επαρχίας αυτής, υπήρξε ενθάρρυνση των κατοίκων άλλων ελληνικών εδαφών ώστε να μετοικήσουν στην Πελοπόννησο. Η ενθάρρυνση αυτή περιελάμβανε την παροχή γης. Έτσι, πολλοί κάτοικοι, κυρίως από την ευρύτερη περιοχή της Αττικής, καθώς και από άλλες περιοχές της Κεντρικής Ελλάδας. Ιδιαίτερα οι κάτοικοι των περιοχών που επλήγησαν περισσότερο από τον πόλεμο και τις συνέπειές τους, όπως η Κρήτη και η Χίος, καθώς και οι πολίτες των Ιόνιων νησιών είδαν σε αυτή την προσπάθεια μία καλή ευκαιρία για να ορθοποδήσουν και να κάνουν ένα νέο ξεκίνημα στη ζωή τους. Λόγω των

²² Νικολάου, Γ.Β. (2009). *Μελέτες ιστορίας του Πελοποννησιακού χώρου από τα μέσα του 17ου αιώνα ως τη δημιουργία του Νεοελληνικού κράτους*. Αθήνα: Ηρόδοτος.

²³ Στουραϊτή, Α. (1999). Αφηγηματικότητα και ιστορία. Ο πόλεμος του Μοριά (1684-1699). Στο Ρ. Garzoni. *Θησαυρίσματα*, 29, 365-390.

σχετικών προνομίων που παραχωρήθηκαν στον αστικό πληθυσμό, η περίοδος χαρακτηρίστηκε επίσης από εισροή του αγροτικού πληθυσμού στις πόλεις²⁴.

Οι Ενετοί, λοιπόν, υλοποίησαν μια συντονισμένη προσπάθεια αναζωογόνησης και βελτίωσης της γεωργίας και του εμπορίου της χώρας. Με βάση αυτή την προοπτική, στις οικογένειες των εποίκων δόθηκαν 60 στρέμματα στην καθεμία, ενώ στους πρεσβύτερους των τοπικών κοινοτήτων δόθηκαν 100. Μεταξύ των μέτρων που ελήφθησαν σε αυτό το πλαίσιο, ήταν και τα ακόλουθα:

- Νέες καλλιέργειες σταφυλιών εισήχθησαν από τη Γαλλία και την Ιταλία και επιβλήθηκε φόρος στις εισαγωγές ξένου οίνου, θέτοντας τα θεμέλια για την αναβίωση της αμπελουργίας και του εμπορίου σταφίδας με τη Δυτική Ευρώπη,
- Ελήφθησαν μέτρα για την ανάπτυξη της δασοκομίας,
- Προωθήθηκε η τοπική βιομηχανία παραγωγής μεταξιού.
- Καθιερώθηκαν εμπορικοί δεσμοί τόσο με την υπόλοιπη Οθωμανική Ελλάδα όσο και με τις ακτές της Βόρειας Αφρικής, όπου εξάγονταν τα κύρια προϊόντα της Πελοποννήσου, οι σταφίδες, τα δημητριακά, το βαμβάκι, το ελαιόλαδο, το δέρμα, το μετάξι και το κερί.

²⁴ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1973). *Ιστορία του νέου ελληνισμού, Τόμος Δ': Τουρκοκρατία 1669–1812 – Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους* (Έκδοση Β'). Θεσσαλονίκη: Εμμ. Σφακιανάκης και Υιός, σ. 48.

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, τα ετήσια έσοδα από την συγκεκριμένη επαρχία παρουσίασαν σταθερή και σταδιακή άνοδο, ενώ τα 3/5 αυτών δαπανήθηκαν στην ίδια την περιοχή με στόχο την ανάπτυξή της²⁵.

Λόγω της εκτεταμένης εισροής μεταναστών, η ενετική περίοδος χαρακτηρίστηκε από έντονη κοινωνική κινητικότητα. Αν και, σε γενικές γραμμές, τόσο οι αρχικοί κάτοικοι όσο και οι νέοι έποικοι παρέμειναν στην κοινωνική τάξη στην οποία αρχικά ανήκαν, οι πολιτικές των βενετικών αρχών με τις συνεχείς επιχορηγήσεις γης σε όσους φαινόταν ότι υποστήριζαν το καθεστώς, συμπεριλαμβανομένων των κληρονομικών οιονεί φέουδων γνωστών ως *conteas*, σε συνδυασμό με την οικονομική ανάκαμψη, οδήγησε στην εμφάνιση, για πρώτη φορά μετά από τις αρχές της δεκαετίας του 1570, μιας νέας εύπορης τάξης εμπόρων και γαιοκτημόνων, πολλοί από τους οποίους ήταν από την Αθήνα, τη Χίο και τα Ιόνια νησιά. Σύμφωνα με τον Έλληνα ιστορικό Απόστολο Βακαλόπουλο, σε αυτό το σημείο τοποθετείται η προέλευση της τάξης των Κοτζαμπάσηδων, που κυριάρχησε στις υποθέσεις του τόπου από τα τέλη του 18ου αιώνα έως τον Ελληνικό Πόλεμο της Ανεξαρτησίας²⁶.

²⁵ Malliaris, A. (2007). Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687–1715. Στο: Davies, S. & Davis, J.L. (Eds.) *Between Venice and Istanbul: colonial landscapes in early modern Greece*. American School of Classical Studies at Athens, σσ. 103-105.

²⁶ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1975). Πελοπόννησος: Η τελευταία περίοδος βενετικής κυριαρχίας (1685–1715). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1669–1821*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σ. 207.

Αντίθετα με την ανάπτυξη που γνώρισαν συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες της Πελοποννήσου, για τη μεγάλη μάζα των αγροτών, τόσο των ιθαγενών όσο και των μεταναστών, η κατάσταση επιδεινώθηκε σταδιακά. Αυτό οφείλεται σε χρέη, παραβάσεις υπαλλήλων, αλλά και στην αυξανόμενη έλλειψη γης. Υπό αυτές τις συνθήκες, πολλοί αγρότες, ειδικά εκείνοι που είχαν μεταναστεύσει από την Κεντρική Ελλάδα, επέλεξαν να φύγουν στα οθωμανικά εδάφη πέρα από τον Κόλπο της Κορίνθου. Εκεί, έγιναν δεκτοί από τις οθωμανικές αρχές, ενώ οι ενετικές αρχές, από την πλευρά τους, αναγκάστηκαν να καθιερώσουν στρατιωτικές περιπολίες για να σταματήσουν αυτή την εξέλιξη²⁷. Η κατάσταση αυτή φανερώνει ένα βαθύτερο χάσμα στην κοινωνία της Ενετοκρατούμενης Πελοποννήσου, καθώς, όταν οι Τούρκοι επέστρεψαν το 1715, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού παρέμεινε ανεπηρέαστο και μόνο λίγοι που είχαν ευεργετηθεί από το ενετικό καθεστώς το υποστήριξαν ενεργά. Πολλοί από τους κατοίκους, μάλιστα, εγκατέλειψαν τη χερσόνησο με προορισμό την Ιταλία μετά την Ενετική ήττα²⁸.

Οι δυσκολίες και οι αναταραχές στην περίοδο του πολέμου, καθώς και τα επακόλουθά του οδήγησαν, εκτός των άλλων, σε αύξηση των ληστρικών επιδρομών σε ολόκληρη τη χώρα. Για να καταπολεμήσουν αυτή την πραγματικότητα, οι ενετικές αρχές ανέθεσαν σε μια επαρχιακή

²⁷ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1973). *Ιστορία του νέου ελληνισμού, Τόμος Δ': Τουρκοκρατία 1669–1812 – Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους* (Έκδοση Β'). Θεσσαλονίκη: Εμμ. Σφακιανάκης και Υιός, σ. 50-51.

²⁸ Setton, K.M. (1991). *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia, Mass.: The American Philosophical Society, σ. 412.

χωροφυλακή, που ονομαζόταν *meidani* για την αντιμετώπιση του φαινομένου, ενώ, επίσης, έδωσαν οπλισμό στους χωρικούς που σχημάτισαν τοπικές πολιτοφυλακές. Παρά την επιτυχία τους σε αυτό το ζήτημα, οι Ενετοί, όπως και οι Τούρκοι πριν και μετά από αυτούς, δεν μπόρεσαν να εξαλείψουν εντελώς το φαινόμενο των ληστειών, καθώς οι Μανιάτες και άλλοι κάτοικοι του βουνού, ασφαλείς στα απρόσιτα οχυρά τους, συνέχισαν να αψηφούν τον ενετικό νόμο και να επιτίθενται στα πεδινά²⁹.

Παρά τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς και τα όσα ακολούθησαν, οι Οθωμανοί δεν συμφιλιώθηκαν με την απώλεια της Πελοποννήσου, και ήδη το 1702 υπήρχαν φήμες για επικείμενο πόλεμο, με στρατεύματα και προμήθειες που στάλθηκαν στις οθωμανικές επαρχίες που γειτνιάζουν με την χερσόνησο³⁰. Οι Ενετοί γνώριζαν αρκετά καλά τις οθωμανικές προθέσεις, και από την αρχή της κυριαρχίας τους στην περιοχή, οι αξιωματούχοι της περιόδευσαν στα φρούρια για να εξακριβώσουν την κατάσταση και την ικανότητά τους να αντισταθούν. Ωστόσο, η θέση των Βενετών παρεμποδίστηκε από προβλήματα εφοδιασμού και ηθικού, καθώς και από την ακραία έλλειψη στρατευμάτων: ακόμη και όταν ο πόλεμος ήταν σε εξέλιξη, το 1690, οι ενετικές δυνάμεις στη νότια Ελλάδα αριθμούσαν μόνο 4.683 άντρες, μισθοφόρους από τη Δυτική Ευρώπη και ντόπιους Έλληνες που στρατολογήθηκαν σύμφωνα με το σύστημα του βενετσιάνικου

²⁹ Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1973). *Ιστορία του νέου ελληνισμού, Τόμος Δ': Τουρκοκρατία 1669–1812 – Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους* (Έκδοση Β'). Θεσσαλονίκη: Εμμ. Σφακιανάκης και Υιός, σ. 59-60.

³⁰ Χασιώτης, Ι. (1975). Η κάμψη της Οθωμανικής δυνάμεως. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1669–1821*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σσ. 39-43..

cernide³¹. Αργότερα, το 1702, η φρουρά στην Κόρινθο, η οποία κάλυπτε την κύρια διαδρομή εισβολής από την ηπειρωτική χώρα, αριθμούσε μόλις 2.045 στρατιώτες στο πεζικό και μόλις 1.000 στο ιππικό³².

Αν και μια ενδελεχής έρευνα που διενεργήθηκε το 1698 εντόπισε σοβαρές ελλείψεις σε όλα τα φρούρια της Πελοποννήσου, φαίνεται ότι δεν έγιναν οι απαιτούμενες ενέργειες ώστε να αντιμετωπιστούν οι ελλείψεις αυτές και να επανέλθουν σε ικανοποιητική κατάσταση. Ίσως το πλέον σημαντικό έργο που ανέλαβαν οι Ενετοί κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας τους στο Μοριά ήταν η νέα ακρόπολη που κτίστηκε στο Ναύπλιο, στο ύψος του Παλαμηδίου με θέα στην πόλη, της οποίας η κατασκευή ξεκίνησε υπό την επίβλεψη του Μοροζίνι³³.

Η εγκατάσταση των Ενετών στην Πελοπόννησο δεν έμελλε να διατηρηθεί και στον 18^ο αιώνα. Μετά τη νίκη τους στον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1710–1711, με την επικαλούμενη δικαιολογία για διάφορες παραβάσεις των Ενετών εναντίον των πλοίων του οθωμανικού στόλου, οι Οθωμανοί κήρυξαν πόλεμο στις 9 Δεκεμβρίου 1714. Η ακρόπολη της Ακροκόρινθου, που ήταν το σημαντικότερο φρούριο της χερσονήσου, δεν κατόρθωσε να αντισταθεί και παραδόθηκε έπειτα από μόλις πέντε ημέρες πολιορκίας. Οι Οθωμανοί κατευθύνθηκαν προς το Ναύπλιο και

³¹ Setton, K.M. (1991). *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia, Mass.: The American Philosophical Society, σσ. 430-431.

³² Setton, K.M. (1991). *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia, Mass.: The American Philosophical Society, σ. 438.

³³ Στο ίδιο, 430-433.

πολιορκήσαν στις 20 Ιουλίου το κάστρο του Παλαμηδίου που έπεσε. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην πτώση γενικά της Πελοποννήσου και το πέρασμά της και πάλι στα χέρια των Οθωμανών, εκτός από την περιοχή της Μάνης. Οι Ενετοί απομακρύνθηκαν από την Κορώνη και το Ναυαρίνο, ενώ αντιστάθηκαν μόνο στην Μεθώνη, χωρίς επιτυχία³⁴. Αργότερα, το 1718, τα Κύθηρα πέρασαν ξανά στην Ενετική κυριαρχία, αν και ο Μοριάς εξακολούθησε να βρίσκεται στα χέρια των Οθωμανών έως και τον ελληνικό πόλεμο για την ανεξαρτησία τον επόμενο αιώνα³⁵.

Κεφάλαιο 3: Η βενετοκρατούμενη Κρήτη

Η κατάσταση στην Κρήτη ήταν σε μεγάλο βαθμό διαφορετική από αυτή που επικρατούσε στην υπόλοιπη Ελλάδα. Σε μεγάλο βαθμό, οι εξεγέρσεις εναντίον των Ενετών από τους ντόπιους άρχοντες, με την υποστήριξη και των αγροτικών πληθυσμών του νησιού, ήταν ο κανόνας από πολύ νωρίς³⁶. Σε κάποιο βαθμό αυτό ήταν το αποτέλεσμα της ύπαρξης αυστηρότερων κανόνων διαχωρισμού και αποκλεισμού που επιβλήθηκαν

³⁴ Χασιώτης, Ι. (1975). Η κάμψη της Οθωμανικής δύναμews. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1669–1821*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σσ. 39-43.

³⁵ Davies, S. & Davis, J.L. (2007). *Greeks, Venice, and the Ottoman Empire*. Στο: Davies, S., Davis, J.L. (Eds). *Between Venice and Istanbul: colonial landscapes in early modern Greece*. American School of Classical Studies at Athens, σ. 29.

³⁶ Thiriet, F. (1959). *La Romanie Venitienne au Moyen Age*. Paris: E de Boccard.

από το Ενετικό καθεστώς εναντίον των Ελλήνων, εξαιτίας των οποίων η τοπική αριστοκρατία είχε στερηθεί πολλά από τα κτήματα της και είχε αποκλειστεί εντελώς από τη διακυβέρνηση.

Όπως συνέβη και στις Φράγκικες κυριαρχίες της Ελλάδας, η άμυνα ήταν επίσης το κύριο μέλημα των Ενετικών αρχών. Οι Βενετοί διαίρεσαν επίσης τη νέα τους γη σε φέουδα και υιοθέτησαν μια φεουδαρχική διαμόρφωση του συστήματος. Έτσι, το νησί χωρίστηκε σε έξι περιοχές, καθεμία από τις οποίες αποτελείτο από 33,5 φέουδα³⁷. Το σύστημα αυτό αντικαταστάθηκε τον 14ο αιώνα από μια διαίρεση σε τέσσερα, αντί των έξι εδαφών. Στους ενετούς αποίκους παραχωρήθηκαν τα φέουδα σε αντάλλαγμα για στρατιωτική θητεία.

Η Βενετία είχε μια μακρά ιστορία εμπορικής επαφής με την Κρήτη. Το νησί ήταν μια από τις πολυάριθμες πόλεις και νησιά σε όλη την Ελλάδα όπου οι Ενετοί είχαν το προνόμιο του αφορολόγητου εμπορίου λόγω των αυτοκρατορικών χρυσόβουλων, ξεκινώντας ήδη από το 1147³⁸. Οι ίδιες τοποθεσίες διατέθηκαν σε μεγάλο βαθμό στη Δημοκρατία της Βενετίας κατά τη διαίρεση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που ακολούθησε την πτώση της Κωνσταντινούπολης από την Τέταρτη Σταυροφορία, τον Απρίλιο του 1204. Εκτός από τα Ιόνια Νησιά, τα νησιά του Σαρωνικού και τις Κυκλάδες, η

³⁷ Μαλτέζου, Χ. (1988). Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669). Στο Παναγιωτάκης, Ν. (Επιμ.). *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, σσ. 105-162.

³⁸ Miller, W. (1908). *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204–1566)*. London: John Murray, σ. 5, Nicol, D.M. (1988). *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, σ. 81.

Βενετία απέκτησε πολλά παράκτια φυλάκια στην ελληνική ηπειρωτική χώρα ως βάσεις για το θαλάσσιο εμπόριό της³⁹.

Για να επιβάλουν την αξίωσή τους, οι Ενετοί εγκατέστησαν μια μικρή δύναμη στο νησί της Σπιναλόγκας. Ωστόσο, οι Γενοβέζοι, οι οποίοι είχαν ήδη αποικία στην Κρήτη, κινήθηκαν πιο γρήγορα: υπό την ηγεσία του Enrico Pescatore και απολαμβάνοντας την υποστήριξη του γηγενούς πληθυσμού, σύντομα αναδείχθηκαν σε κυρίαρχους στα ανατολικά και τα κεντρικά τμήματα του νησιού. Μια πρώτη βενετική επίθεση το καλοκαίρι του 1207 υπό τους Ranieri Dandolo και Ruggiero Premarino αποκρούστηκε και για τα επόμενα δύο χρόνια, ο Pescatore κυβέρνησε ολόκληρο το νησί με εξαίρεση μερικές απομονωμένες κατακτήσεις των Βενετών. Ο Pescatore έφτασε ακόμη και στον Πάπα και προσπάθησε να επιβεβαιωθεί ως κυρίαρχος του νησιού.. Στις 11 Μαΐου 1217 έληξε ο πόλεμος με τη Γένοβα με μια συνθήκη που άφησε την Κρήτη τελικά στην κυριαρχία των Βενετών⁴⁰.

Ο Giacomo Tiepolo έγινε ο πρώτος κυβερνήτης της νέας επαρχίας, με τον τίτλο «δούκας της Κρήτης» (duca di Candia), με έδρα την Candia⁴¹. Για να ενισχύσει τον ενετικό έλεγχο στην Κρήτη, ο Tiepolo πρότεινε την αποστολή αποίκων από τη μητρόπολη. Οι Ενετοί άποικοι θα λάβουν γη, και σε αντάλλαγμα θα παρέχουν στρατιωτική θητεία. Η πρόταση εγκρίθηκε και,

³⁹ Miller, W. (1908). *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204–1566)*. London: John Murray, σσ. 28-29.

⁴⁰ Nicol, D.M. (1988). *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, σ. 158.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 164.

στη συνέχεια, 132 ευγενείς, που επρόκειτο να υπηρετήσουν ως ιππότες (στρατιώτες ή καβαλέρι) και 45 burghers (πεντίτες, σεργκέτες) συμμετείχαν στο πρώτο κύμα αποικισμού που έφυγε από τη Βενετία στις 20 Μαρτίου 1212⁴². Αργότερα, εστάλησαν τρία ακόμη κύματα αποίκων, το 1222, το 1233 και το 1252, και η μετανάστευση συνεχίστηκε με πιο ακανόνιστο τρόπο τα τελευταία χρόνια. Συνολικά, περίπου 10.000 Ενετοί εκτιμάται ότι μετακινήθηκαν προς την Κρήτη κατά τον πρώτο αιώνα της Ενετοκρατίας. Για να γίνει η σύγκριση, υπολογίζεται ότι η ίδια η Βενετία είχε πληθυσμό περίπου 60.000 αυτήν την περίοδο. Το κύμα του αποικισμού του 1252 είχε επίσης ως αποτέλεσμα την ίδρυση του Canea (σύγχρονα Χανιά), στη θέση της μακράς εγκαταλελειμμένης αρχαίας πόλης της Κυδωνίας⁴³.

Οι Ενετοί χρησιμοποίησαν την Κρήτη ως κέντρο για το κερδοφόρο εμπόριο προς την Ανατολή. Επιπλέον, ίδρυσαν ένα φεουδαρχικό κράτος και διοικούσαν ένα αυστηρό καπιταλιστικό σύστημα για την εκμετάλλευση των γεωργικών προϊόντων του νησιού. Τα εξαγόμενα προϊόντα συνίσταντο κυρίως σε σιτάρι και γλυκό κρασί, και σε μικρότερο βαθμό ξυλεία και τυρί⁴⁴.

Η εσωτερική ηρεμία που ακολούθησε το τέλος των μεγάλης κλίμακας εξεγέρσεων του 13^{ου} και του 14^{ου} αιώνα οδήγησε σε σημαντική ευημερία για το νησί. Η αρχή του 15^{ου} αιώνα χαρακτηρίστηκε από τον ιστορικό Freddy

⁴² Δετοράκης, Θ. (1986). Ιστορία της Κρήτης. Αθήνα, σσ. 166-167.

⁴³ Δετοράκης, Θ. (1986). Ιστορία της Κρήτης. Αθήνα, σ. 167.

⁴⁴ Stallsmith, Allaire B. (2007), "One Colony, Two Mother Cities: Cretan Agriculture under Venetian and Ottoman Rule", in Davies, S. (ed.), *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece, Hesperia Supplements, 40*, The American School of Classical Studies at Athens.

Thiriet ως ο μισός αιώνας της ευημερίας⁴⁵. Ωστόσο αυτή η ηρεμία δεν επρόκειτο να συνεχιστεί για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η Κρήτη ήταν πάντα ιδιαίτερης σημασίας μεταξύ των αποικιών της Βενετίας, αλλά η σημασία της αυξήθηκε καθώς οι Οθωμανοί άρχισαν προσπαθούν να αποσπάσουν τις κατακτήσεις των Βενετών με μια σειρά συγκρούσεων που ξεκίνησαν μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453. Στα μέσα του 16ου αιώνα, η Κρήτη ήταν η μοναδική μεγάλη ενετική κατοχή που είχε απομείνει στο Αιγαίο και, μετά την απώλεια της Κύπρου το 1570–1571, σε ολόκληρη την Ανατολική Μεσόγειο⁴⁶. Η εμφάνιση της οθωμανικής απειλής συνέπεσε με μια περίοδο οικονομικής παρακμής για την Ενετική Δημοκρατία, η οποία εμπόδιζε την ικανότητά της να ενισχύσει αποτελεσματικά την Κρήτη. Επιπλέον, οι εσωτερικές συγκρούσεις στο νησί και η αντίσταση της τοπικής αριστοκρατίας στις μεταρρυθμίσεις, επιδείνωσαν το πρόβλημα⁴⁷.

Η πτώση της Κωνσταντινούπολης προκάλεσε αρνητική εντύπωση στους Κρητικούς, και στη συνέχεια, άρχισαν να διατυπώνονται θέσεις κατά της κυριαρχίας των Βενετών. Δεν έλειψαν και οι συνομωσίες ενάντια στους Βενετούς άρχοντες⁴⁸. Μόλις το 1523 άρχισε να πραγματοποιείται η πρώτη κίνηση προς μια Κρητική εξέγερση, υπό την ηγεσία του Γεωργίου

⁴⁵ Δετοράκης, Θ. (1986). Ιστορία της Κρήτης. Αθήνα, σ. 192.

⁴⁶ Πλουμίδης, Γ. & Αλεξίου, Στ. (1974). Λατινοκρατούμενες ελληνικές χώρες: Κρήτη. Στο Χριστόπουλος Γ., & Μπασιτιάς, Ι. (Επιμ.) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Ι': Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453 - 1669), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σ. 201.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 202.

⁴⁸ Στο ίδιο, σσ. 204-205.

Καντανολέου. Εξοργισμένοι από τη βαριά φορολογική επιβάρυνση και την αυθαιρεσία της ενετικής κυβέρνησης, περίπου 600 άντρες συμμετείχαν σε εξέγερση στο νησί. Οι βενετικές αρχές δίστασαν αρχικά να κινηθούν ενάντια στους αντάρτες, επειδή δεν επιθυμούσαν να προκαλέσουν μια ευρύτερη εξέγερση. Τον Οκτώβριο του 1527, ωστόσο, ο Geronimo Corner με 1.500 στρατεύματα οδηγήθηκε εναντίον των ανταρτών. Η εξέγερση καταστάλθηκε με μεγάλη βία και καταστράφηκαν όλα τα χωριά στην περιοχή των ανταρτών. Τρεις από τους ηγέτες, οι αδελφοί Γεώργιος και Ανδρόνικος Χορτάτσης, και ο Λεων Θεοτοκόπουλος, συνελήφθησαν το 1528 και απαγχονίστηκαν, ενώ ο ίδιος ο Καντανόλεος καταδικάστηκε. Συνολικά περίπου 700 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους σε αυτή την εξέγερση. Επίσης, πολλές οικογένειες εξορίστηκαν στην Κύπρο, στην περιοχή της Πάφου, αλλά μετά από μια δεκαετία πολλοί απέκτησαν τη δυνατότητα να επιστρέψουν και ακόμη και να ανακτήσουν τα υπάρχοντά τους στην Κρήτη⁴⁹.

Κατά τη διάρκεια του τρίτου Οθωμανικού-Ενετικού Πολέμου, οι Οθωμανοί απαίτησαν την αναγνώριση της υπεροχής του Σουλτάνου στην Κρήτη και την καταβολή ετήσιου φόρου. Τον Ιούνιο του 1538, ο Οθωμανός ναύαρχος Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα κατέλαβε τον Μυλοπόταμο, τον Αποκόρωνα και την Κεραμεία, πολιορκήσε τα Χανιά χωρίς επιτυχία και στη συνέχεια οδηγήθηκε προς το Ρέθυμνο και την Κάντια. Μόνο η έκκληση των βενετσιάνικων αρχών στον τοπικό πληθυσμό, που προσέφερε αμνηστία και φορολογικές απαλλαγές, διατήρησε την ηρεμία στην πόλη, ειδικά όταν οι

⁴⁹ Πλουμίδης, Γ. & Αλεξίου, Στ. (1974). Λατινοκρατούμενες ελληνικές χώρες: Κρήτη. Στο Χριστόπουλος Γ., & Μπαστιάς, Ι. (Επιμ.) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Ι': Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453 - 1669), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

αδελφοί του Καλλέργη Αντώνιος και Μάθιος χρησιμοποίησαν την περιουσία τους για να στρατολογήσουν άνδρες και να ενισχύσουν τις οχυρώσεις του νησιού. Ωστόσο, οι Τούρκοι κατέστρεψαν την περιοχή γύρω από το Φόδελε και κατέστρεψαν τα οχυρά του Μιραμπέλου, της Σητείας και του Παλαιοκάστρου. Οι οθωμανικές επιθέσεις επαναλήφθηκαν το 1539. Τότε, το φρούριο της Ιεράπετρας έπεσε έπειτα από μάχη, αλλά η Κίσαμος αντιστάθηκε με επιτυχία⁵⁰.

Το 1571, κατά τη διάρκεια του πολέμου για την Κύπρο, ο Υις Ali κατέλαβε για λίγο το Ρέθυμνο και εισέβαλε στην Κρήτη, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν συνθήκες ανέχειας και έλλειψης οικονομικών πόρων και τροφής στο νησί. Κάποιοι ντόπιοι κάτοικοι, δυσανεκτικοί από τη βενετική διακυβέρνηση, επεδίωξαν ακόμη και επαφή με τους Τούρκους, αλλά η παρέμβαση του κρητικού ευγενή Ματθαίου Καλλέργη κατάφερε να ηρεμήσει τα πνεύματα και να αποκαταστήσει την τάξη⁵¹. Δύο χρόνια αργότερα, το 1573, η περιοχή γύρω από τα Χανιά δέχτηκε επίθεση⁵².

Μια άλλη σύγκρουση ξέσπασε το Νοέμβριο του 1571, όταν ο Ενετός κυβερνήτης, Marino Cavalli, θέλησε να υποτάξει την περιοχή των Σφακίων. Η απομονωμένη και ορεινή περιοχή παρέμενε σε όλη τη διάρκεια των προηγούμενων ετών απαλλαγμένη από τον αποτελεσματικό βενετικό

⁵⁰ Πλουμίδης, Γ. & Αλεξίου, Στ. (1974). Λατινοκρατούμενες ελληνικές χώρες: Κρήτη. Στο Χριστόπουλος Γ., & Μπασιτιάς, Ι. (Επιμ.) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Ι': Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453 - 1669), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 203-204.

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 207.

⁵² Στο ίδιο, σ. 204.

έλεγχο, ενώ οι επιδρομές τους στα πεδινά και οι συνεχείς διαμάχες μεταξύ των κορυφαίων σφακιανών φυλών προκαλούσαν μεγάλη ανασφάλεια στην ευρύτερη περιοχή. Αφού μπλόκαρε όλα τα περάσματα στα Σφακιά, ο Cavalli άρχισε να επιτίθεται στην περιοχή και να εκτελεί μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Οι Σφακιανοί αναγκάστηκαν τελικά να υποταχθούν και αντιπροσωπείες από ολόκληρη την περιοχή εμφανίστηκαν ενώπιον του Cavalli για να ορκιστούν πίστη στη Βενετία⁵³. Ο διάδοχος του Cavalli, Jacopo Foscarini, έλαβε μέτρα για να κατευνάσει την ένταση που είχε επικρατήσει στην ευρύτερη περιοχή, επιτρέποντας στους κατοίκους της να επιστρέψουν στα σπίτια τους. Ωστόσο, σύντομα τα Σφακιά αναδείχθηκαν και πάλι σε μια εστία αναταραχής. Έτσι, το 1608, ο κυβερνήτης Nicola Sagrento προετοιμάστηκε να εισβάλει ξανά στην περιοχή, αν και το σχέδιο που είχε διαμορφώσει απορρίφθηκε από τον διάδοχό του, ο οποίος αποκατέστησε την τάξη με προσωπική περιοδεία στην περιοχή⁵⁴.

Κεφάλαιο 4: Η βενετοκρατία στα νησιά του Ιονίου

Στις 13 Φεβρουαρίου 1386 η Κέρκυρα βρέθηκε για άλλη μια φορά κατοχή της Βενετίας και αυτή τη φορά η ενετική κυριαρχία θα διαρκούσε

⁵³ Πλουμίδης, Γ. & Αλεξίου, Στ. (1974). Λατινοκρατούμενες ελληνικές χώρες: Κρήτη. Στο Χριστόπουλος Γ., & Μπαστιάς, Ι. (Επιμ.) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Ι': Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453 - 1669), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σσ. 206-207.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 207.

μέχρι το τέλος της Δημοκρατίας. Οι Οθωμανοί προσπάθησαν να καταλάβουν την Κέρκυρα αρκετές φορές, η πρώτη από τις οποίες ήταν το 1537⁵⁵. Αυτή η επίθεση οδήγησε τη Βενετία σε συμμαχία με τον Πάπα και τον αυτοκράτορα Charles Ε΄ εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁵⁶. Μια ακόμη σημαντική αποτυχημένη οθωμανική επίθεση ήταν εκείνη του Ιουλίου του 1716.

Η τουρκική κυριαρχία στα τρία νησιά της Κεφαλονιάς, της Ζακύνθου και της Ιθάκης ήταν βραχύβια. Το 1481, δύο χρόνια μετά την έναρξη της τουρκικής κυριαρχίας, ο Antonio Tocco εισέβαλε και κατέλαβε για λίγο την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο, αλλά σύντομα εκδιώχθηκε από τους Ενετούς⁵⁷. Η Ζάκυνθος ανακτήθηκε επίσημα από τους Ενετούς το 1485⁵⁸. Στη συνέχεια, η Κεφαλονιά, μετά από δεκαέξι χρόνια τουρκικής κατοχής (1484-1500), έγινε μέλος του Stato da Màr στις 24 Δεκεμβρίου 1500, με την πολιορκία του

⁵⁵ Black, J. (2002). *European warfare, 1494-1660*. Routledge, σ. 56.

⁵⁶ Isom-Verhaaren, Ch. (2001). *Allies with the Infidel: The Ottoman and French Alliance in the Sixteenth Century*. I.B.Tauris, σ. 40.

⁵⁷ Babinger, F. (1992). *Mehmed the Conqueror and His Time. Bollingen Series 96. Translated from the German by Ralph Manheim*. Edited, with a preface, by William C. Hickman. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, σ. 384.

⁵⁸ Ward, Sir A. W. (1912). *The Cambridge modern history*, Fourteen Volume. Macmillan, σ. 26.

Κάστρου του Αγίου Γεωργίου⁵⁹. Τελικά, η Ιθάκη, ακολουθώντας τη μοίρα της Κεφαλονιάς, κατακτήθηκε από τη Βενετία το 1503⁶⁰.

Η Λευκάδα, μέρος του Δεσποτάτου της Ηπείρου από την ίδρυσή της το 1205, ενσωματώθηκε στην επαρχία Κεφαλονιάς το 1362⁶¹. Ακολουθώντας την τύχη των άλλων κεντρικών νησιών του Ιονίου, κατακτήθηκε από τους Τούρκους το 1479 και έπειτα από τους Ενετούς το 1502⁶². Ωστόσο, η ενετική κυριαρχία δεν κράτησε, καθώς η Λευκάδα επιστράφηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ένα χρόνο αργότερα⁶³. Η τουρκική κυριαρχία επί της Λευκάδας διήρκεσε πάνω από 200 χρόνια, από το 1479 έως το 1684, όταν ο Francesco Morosini επιτέθηκε και κατέκτησε το νησί κατά τη διάρκεια του πολέμου του Μοριά. Η Λευκάδα, ωστόσο, δεν έγινε επίσημα Ενετική μέχρι το 1718, με την υπογραφή της Συνθήκης του Passarowitz.

⁵⁹ Setton, K.M. (1978). *The Papacy and the Levant (1204–1571), Volume II: The Fifteenth Century*. Philadelphia: The American Philosophical Society, σ. 515.

⁶⁰ Scammell, G.V. (1981). *The world encompassed: the first European maritime empires, c. 800–1650*. University of California Press, σ. 119.

⁶¹ Heurtley, W. A. (1967). *A Short history of Greece from early times to 1964*. CUP Archive, σ. 57.

⁶² De Roo, P. (1924). *Material for a history of Pope Alexander VI: his relatives and his time*. The Universal knowledge foundation, σ. 56.

⁶³ Miller, W. (1908). *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204–1566)*. London: John Murray, σσ. 570–571.

Ο πολιτικός και στρατιωτικός κυβερνήτης των Ιονίων Νήσων ήταν ο γενικός αρχηγός, ο οποίος ζούσε στην Κέρκυρα και είχε την ανώτατη διοίκηση του ενετικού ναυτικού σε περίοδο ειρήνης⁶⁴. Ως αποτέλεσμα των δύο παρατεταμένων πολέμων του 17ου αιώνα - του πολέμου της Κάντια (1645–1669) και του πολέμου του Μοριά (1684–1699), οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες σε όλα τα μέτωπα, ενώ και η θέση των Ιόνιων νησιών αναβαθμίστηκε⁶⁵.

Σε όλες τις περιοχές που βρέθηκαν υπό την κυριαρχία της Βενετίας, αλλά κυριότερα στα νησιά του Ιονίου, η μνήμη της Δημοκρατίας της Βενετίας είναι βαθιά ριζωμένη στον πληθυσμό, που την θυμάται με συναισθήματα νοσταλγίας ακόμα και μετά από τόσα χρόνια και τόσα πολλά γεγονότα⁶⁶. Λόγω της μακράς βενετικής περιόδου, οι συνήθειες και οι παραδόσεις των κατοίκων των Ιονίων Νήσων αποτελούν μείγμα ελληνικών και ιταλικών⁶⁷. Η ενετική επιρροή απεικονίζεται σε όλες τις πτυχές του πολιτισμού και της καθημερινής ζωής. Η ιταλική γλώσσα παραμένει δημοφιλής στα νησιά. Αυτά τα πολιτιστικά υπολείμματα της ενετικής

⁶⁴ Arbel, B. (2013). "Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period". *A Companion to Venetian History, 1400–1797*. BRILL, σ. 152.

⁶⁵ a Mosto, Andrea (1940). *L'Archivio di Stato di Venezia. Indice Generale, Storico, Descrittivo ed Analitico. Tomo II: Archivi dell'Amministrazione Provinciale della Repubblica Veneta, archivi delle rappresentanze diplomatiche e consolari, archivi dei governi succeduti alla Repubblica Veneta, archivi degli istituti religiosi e archivi minori*. Rome: Biblioteca d'arte editrice.

⁶⁶ Zorzi, A. (1983). *Venice, 697-1797: city, republic, empire*. Sidgwick & Jackson, σ. 229.

⁶⁷ Vaudoncourt, F.G. de & Walton, W. (1816). *Memoirs on the Ionian islands*. Baldwin, σ. 409.

περιόδου, μάλιστα, αποτέλεσαν το πρόσχημα της επιθυμίας του Μουσολίνι να τα ενσωματώσει στο Βασίλειο της Ιταλίας⁶⁸.

Κεφάλαιο 5: Η οθωμανική κατοχή στην Ελλάδα και ο αντίκτυπος της βενετοκρατίας

Ενώ πολλοί από τους Έλληνες που ζούσαν στα Ιόνια Νησιά και την Κωνσταντινούπολη ζούσαν με ευημερία και οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, οι ονομαζόμενοι Φαναριώτες, μπόρεσαν να κατακτήσουν θέσεις εξουσίας εντός της οθωμανικής διοίκησης⁶⁹, μεγάλο μέρος του πληθυσμού της ηπειρωτικής Ελλάδας υπέστη τις οικονομικές συνέπειες της οθωμανικής κατάκτησης. Οι φόροι που επιβλήθηκαν σε αυτούς ήταν δυσμενείς, ενώ τα τελευταία χρόνια η Οθωμανική Αυτοκρατορία εφάρμοσε μια πολιτική που οδήγησε στη μετατροπή των ελληνικών αγροτικών πληθυσμών σε δουλοπάροικους⁷⁰.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας και το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης θεωρήθηκαν από τις οθωμανικές κυβερνήσεις ως ηγετικές αρχές ολόκληρου του Ορθόδοξου χριστιανικού πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αν και το οθωμανικό κράτος δεν ανάγκασε τους μη μουσουλμάνους να ασπαστούν τον ισλαμισμό, οι Χριστιανοί αντιμετώπισαν διάφορους τύπους διακρίσεων με σκοπό να διασφαλιστεί ότι γνωρίζουν πως βρίσκονται σε κατώτερη θέση στην Οθωμανική

⁶⁸ Rodogno, D. (2006). *Fascism's European empire*. Cambridge University Press, σ. 84.

⁶⁹ Clogg, ό.π., σ. 23.

⁷⁰ Kourvetaris, G. & Dobratz, B. (1987). *A profile of modern Greece: in search of identity*. Clarendon Press, σ. 33.

Αυτοκρατορία. Οι διακρίσεις εις βάρος των χριστιανών, ιδίως όταν αυτές συνδυάζονταν με δυσμενή μεταχείριση, ανάγκασαν πολλούς από αυτούς να ασπαστούν τον ισλαμισμό, έστω και φαινομενικά. Αργότερα, τον 19ο αιώνα, πολλοί «κρυπτοχριστιανοί» επέστρεψαν στην παλιά θρησκευτική πίστη τους⁷¹.

Η φύση της οθωμανικής διοίκησης της Ελλάδας διέφερε, αν και ήταν πάντοτε αυθαίρετη και συχνά σκληρή. Ορισμένες πόλεις είχαν κυβερνήτες διορισμένους από τον Σουλτάνο, ενώ άλλες, όπως η Αθήνα, ήταν αυτοδιοικούμενες. Ορεινές περιοχές στο εσωτερικό της χώρας, καθώς και πολλά νησιά παρέμειναν ουσιαστικά αυτόνομα από το κεντρικό οθωμανικό κράτος για πολλούς αιώνες⁷².

Όταν ξέσπασαν στρατιωτικές συγκρούσεις μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και άλλων κρατών, οι Έλληνες συνήθως στρέφονταν κατά των Οθωμανών, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Ήδη πριν από το ξέσπασμα της ελληνικής επανάστασης του 1821, σε αρκετούς πολέμους οι Έλληνες πολέμησαν ενάντια στην οθωμανική αυτοκρατορία, όπως στη Μάχη του Λεπάντου το 1571, τις εξεγέρσεις των αγροτών της Ηπείρου του 1600-1601 με επικεφαλής τον Ορθόδοξο επίσκοπο Διονύσιο Σκυλόσοφο, τον Πόλεμο του Μουράν του 1684–1699, και την εξέγερση των Ρώσων με αρχηγό τον ναύαρχο Ορλώφ το 1770, που στόχευε στη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την προώθηση των ρωσικών συμφερόντων⁷³. Αυτές οι εξεγέρσεις οδήγησαν σε ιδιαίτερα δυσάρεστες συνέπειες. Εκτός αυτών,

⁷¹ Clogg, *ό.π.*, σ. 14.

⁷² Clogg, *ό.π.*, σ. 15.

⁷³ Clogg, *ό.π.*, σ. 14.

ωστόσο, δεν έλειψαν και οι περιπτώσεις Ελλήνων που στρατολογήθηκαν ως Οθωμανοί πολίτες για να υπηρετήσουν στον οθωμανικό στρατό, και ιδίως στο οθωμανικό ναυτικό, ενώ επίσης το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, υπεύθυνο για τα της Ορθοδοξίας, παρέμεινε γενικά πιστό προς την αυτοκρατορία.

Συνολικά, η επίδραση της βενετοκρατίας, όπως είναι προφανές, ήταν σημαντική για τον ελλαδικό χώρο. Εξάλλου, η μακράιωνη παρουσία των Βενετών στα ελληνικά εδάφη δεν μπορούσε παρά να επηρεάσει συνολικά τη ζωή και τη δραστηριότητα των γηγενών κατοίκων. Οι επιδράσεις είναι εμφανείς σε ποικίλους τομείς, για παράδειγμα, στην γλώσσα, την αρχιτεκτονική, τον οικιακό εξοπλισμό, τα είδη ένδυσης, τη διατροφή και την ψυχαγωγία. Την ίδια στιγμή, η επίδραση αυτή είναι εμφανής μέσα από τα κείμενα των περιηγητών και τις μαρτυρίες τους αναφορικά με την ζωή και τη δραστηριότητα στις βενετοκρατούμενες περιοχές της Ελλάδας⁷⁴.

⁷⁴ Βλάχση, Δ. Ε. (2010). Η καθημερινή ζωή. Στο Δ. Βλάχση & Α. Τζαβάρα (Επιμ.). *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*. Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, σ. 355.

Κεφάλαιο 6: Τα αρχεία που μάς άφησαν οι Βενετοί

Στην Ελλάδα, έχουν σωθεί στα Επτάνησα αρχεία της περιόδου της βενετοκρατίας. Η Κέρκυρα διαθέτει ένα θαυμάσιο αρχείο, αλλά στη Ζάκυνθο και στην Κεφαλονιά τα αρχεία καταστράφηκαν στη σεισμοπυρκαγιά του '53. Στη Λευκάδα διασώζονται μεταγενέστερα αρχεία, του 18ου αιώνα, ενώ στα Κύθηρα υπάρχει μια καλή δεξαμενή αρχειακής πληροφόρησης⁷⁵. Οι Βενετοί φεύγοντας από την Κρήτη κι από τις άλλες περιοχές όπου κυριάρχησαν, πήραν μαζί τους όλα τα αρχεία τους και δεν τα έκαιγαν όπως συνήθιζαν άλλες δυνάμεις, καθώς ήταν γραφειοκράτες και δεν έκαναν τίποτα αν δεν το κατέγραφαν. Έτσι σώθηκαν δύο μεγάλες σειρές απ' το αρχείο της Κρήτης, το νοταριακό αρχείο -δηλαδή το αρχείο των συμβολαιογράφων- και το αρχείο του δούκα της Κρήτης, αν και το μεγαλύτερο μέρος του αρχείου των Χανίων καταστράφηκε από τους Τούρκους⁷⁶. Όλες οι συναλλαγές, οι αγορές αμπελιών, οι πωλήσεις χωραφιών, τα προικοσύμφωνα, κάθε συναλλαγή καταχωριζόταν στα πρωτόκολλα των συμβολαιογράφων, στα λεγόμενα νοταριακά κατάστιχα και οι νοτάριοι ήταν είτε Έλληνες είτε Βενετοί κι έτσι έχουμε πολύτιμα νοταριακά κατάστιχα Ελλήνων συμβολαιογράφων που είναι πολύ σημαντικά και για το περιεχόμενό τους. Το νοταριακό αρχείο είναι πλουσιότατο σε πληροφορίες, διότι παρουσιάζει προικοσύμφωνα, πωλήσεις χωραφιών, πληρεξούσια της εποχής, ενώ συγχρόνως εκτείνεται σε μεγάλη διάρκεια χρόνου: αρχίζουν τον 14ο αιώνα και φτάνουν μέχρι το

⁷⁵ Μαλτέζου, Χ. (2014) *Η αρχειακή έρευνα μοιάζει με την αρχαιολογία*, Αρχαιολογία Online. Αγγελική Ροβάτσου.

⁷⁶ Στο ίδιο.

τέλος του 17ου αιώνα, καλύπτουν με άλλα λόγια όλη τη διάρκεια της βενετοκρατίας στην Κρήτη⁷⁷.

Η άλλη μεγάλη κατηγορία είναι το αρχείο του λεγόμενου δούκα της Κρήτης που ήταν ο εκπρόσωπος της Βενετίας, ο ανώτατος βενετός διοικητής στη Μεγαλόνησο. Το αρχείο της ανωτάτης αυτής αρχής έχει σωθεί, είναι το γνωστό Archivio del duca di Candia, του οποίου το περιεχόμενο είναι ποικίλο: Περιέχει δικογραφίες, επιστολές, αιτήσεις των Κρητικών προς τις βενετικές αρχές για διάφορα θέματα, πλειστηριασμούς κ.ά.⁷⁸.

Τα προικοσύμφωνα είναι ιδιαιτέρως σημαντικά διότι καταγράφεται εκεί αναλυτικά η κινητή περιουσία που δίνουν οι γονείς στο κορίτσι τους που πρόκειται να παντρευτεί. Αναλυτικά: φουστάνια, κουτάλια, στρώματα, έπιπλα, εικόνες που είχε ένα σπίτι της εποχής. Τα στρώματα, για παράδειγμα, έχουν ξεχωριστή αξία, θεωρούνται αγαθά αξιόλογα. Επιπλέον, έχει μεγάλο ενδιαφέρον η σημασία που δίνανε οι άνθρωποι στα είδη κινητής περιουσίας, δηλαδή όταν οι γονείς έδιναν στη θυγατέρα τους ανάμεσα στα άλλα προικώα και ένα στρώμα, σήμαινε ότι η νύφη ήταν εύπορη⁷⁹. Αυτό θα παρατηρηθεί και παρακάτω στο απόσπασμα του νοταρίου Τζιοβάννι Κρούσο που θα ακολουθήσει, έπειτα από μεταγραφή του πρωτότυπου.

⁷⁷ Μαλτέζου, Χ. (2014) *Η αρχειακή έρευνα μοιάζει με την αρχαιολογία*, Αρχαιολογία Online. Αγγελική Ροβάτσου .

⁷⁸ Στο ίδιο.

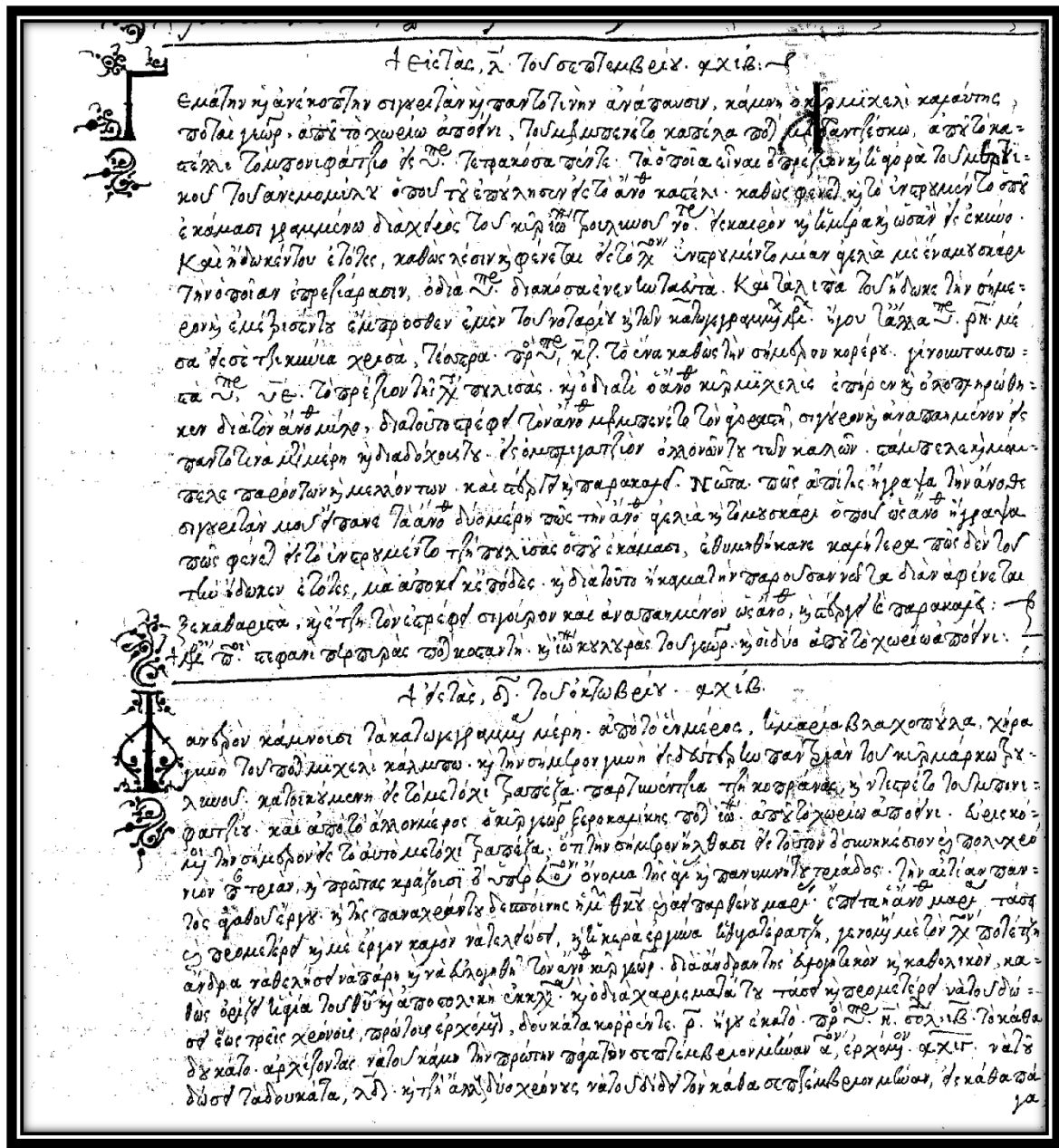
⁷⁹ Στο ίδιο.

Επίλογος

Στην παρούσα πτυχιακή εργασία έγινε έρευνα σχετικά με τη βενετοκρατία στην Ελλάδα και κατά πόσο αυτή επηρέασε τους ντόπιους στην καθημερινότητά τους, στις συνήθειες και τα έθιμα. Το συμπέρασμα αυτό βγήκε με τις πληροφορίες που παρείχαν οι πηγές, αλλά και πιο συγκεκριμένα από το απόσπασμα ενός από τα βιβλία του συμβολαιογράφου της Κρήτης Τζιοβάννι Κρούσο, όπου περιγράφονται λεπτομερώς προικοσύμφωνα, πώληση χωραφιών κ.ά. στο οποίο και έγινε η μεταγραφή. Έγινε σαφής η μεγάλη σημασία που δίνανε επί βενετοκρατίας στην καταγραφή συμφωνιών και μάλιστα στην λεπτομερή καταγραφή τους, επικαλούμενοι συνήθως ακόμη και τα Θεία. Επιπλέον εξετάστηκε η έκταση της βενετοκρατίας στην Ελλάδα, καθώς κυριάρχησε ιδίως στα νησιά του Ιονίου και την Κρήτη, σε σχέση με την κυριαρχία των Οθωμανών. Οι Βενετοί ήταν ίσως από τους λίγους στην Ευρώπη που επιθυμούσαν και ήξεραν πώς να διαφυλάξουν τα αρχεία τους αφού μετά από κάθε σύγκρουση δεν τα έκαιγαν αλλά τα έπαιρναν μαζί τους πίσω στη Βενετία.

Συνοψίζοντας, θα ήθελα να εκφράσω τη χαρά που μου δόθηκε η ευκαιρία μέσα από την εκπόνηση της παρούσας εργασίας να γνωρίσω έναν λαό μιας άλλης εποχής με τα ήθη και τα έθιμα του, στο κράτος που διοικούσαν οι Βενετοί, έναν διαφορετικό κατακτητή από εκείνον των Οθωμανών κι όλα αυτά χάρη στον αρχαιακό πλούτο που φρόντισαν να μάς αφήσουν οι Βενετοί.

Ακολουθεί η μεταγραφή

ΕΠΙΚΥΡΩΣΗ ΠΩΛΗΣΗΣ ΑΝΕΜΟΜΥΛΟΥ

Εις τας, 30 του Σεπτεμβρίου 1612

- /1 Γεμάτην και ανέκοπτην σιγγριτούν και παντοτινήν ανάπαυσην, κάμνη ο κυρ μιχελί καλαύτης
- /2 ποταί γεωρ[γίου] από τω χωρίω αποείνι, του μετά μπενέτο καπέλα ποτέ μι[ισε]ρ αντζέσκω, απού το κα-

/3 τέστελλε το μπονιφάτζιο εις υπέρπυρο. Τετρακόσα πέντε. Τα οποία είναι το πρέζιον και η αγορά του μερτι-

/4 κού του ανεμομύλου όπου του επούλησεν αυτός το άνοθεν καστέλι καθώς φενετε και το υντερουμεντο όπου

/5 εκαμάσι γραμμένω δια χειρός κυρίω ιω[άνν]η τρουλκου νοτάριο εις καιρόν και ημέρα και ωσάν εις εκατόν

/6 και ήδωκεν του ετότες καθώς λέσιν και φένεται εις το λόγον υντερουμέντο μιαν αγελιά με ένα μουσχάρι

/7 την οποίαν επρεζιαρασιν οδιά υπέρπυρον διακόσα ένεν και ταύτα. Και τα λοιπά του ήδωκε την σήμε-

/8 ρον και εμέτρισεν του έμπροσθεν εμέν του νοταρίου και των κατωγεγραμμένων μαρτύρων ήγου τ'άλλα υπέρπυρον 108 με-

/9 σα εις σε τζεκούνια χρισά, τέσσερα. Προ υπέρπυρον και το ένα καθώς τη σήμερον κορέρου γίνονται σω-

/10 στά υπέρπυρο, υπερ το πρέζιον της λέγει πουλισάς και ο διατο ο άνοθεν κυρ μιχελίς επήρεν και ολοπληρώθη-

/11 κεν διατον άνοθεν μύλο, διατούτο έτρφεν τον άνοθεν κυρμπενέτο τον αγοραστή σιγούρον και αναπαυμένον εις

/12 παντοτινά μιμέρη και διαδόχους του εις ομπλιγατζιόν ολλονούν του των καλών στάμπελε και μάμ-

/13 πελε παρόντων και μελλόντων και στέργει και παρακαλεί. Νώτα πως απίτης ήγραψα την άνοθε

/14 συγκριτούν μου εις πάνε τα άνοθεν δύο μέρη πως την άνοθεν αγελιά και το μουσχάρι όπου ως άνοθε ήγραψα

/15 πως φενετε εις το υπερουμέντο τζη πουλεσάς οπού εκαμάσι, εθυμηθήκανε καλήτερα πως δεν του

/16 την έδωκεν ετότες μα από κει και πόδεσκει διατούτο ήκαμα τήν παρούσαν νώτα διαν αφένεται

/17 ξεκαθαριστά και έτζη τον εστρέφει σιγούρον και αγαπημένον ως άνωθεν, και στέργει και παρακαλεί

/18 μάρτυρες παρακαλετοί στεφανί περπυράς ποτέ κοσταντί. και ιω[άνν]η κουλουράς του γεωρ[γίου] και οι δύο απού το χωρίω απόεινι.

ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ

Εις τάς, 4 του Οκτωβρίου 1612

/1 Φανερόν κάμνουσι τα κατωγεγραμμένα μέρη από το εν μέρος η μαρία βλαχοπούλα χήρα

/2 γυνή του ποταί μιχελί κάλπω. Και τήν σήμερον γυνή εις δεύτερην

παντρείαν του κυρ μάρκω τρου-

/3 λκυου. Κατοικούμενη εις το μετόχι Τραπέζα παρτιωέντζια τζη κοπράνας
και ντεστρέτο του μπονι-

/4 φάτζιου και από το άλλον μέρος ο κυρ γεώρ[γιος] ξεροκάλικης ποταί
ιω[άνν]η απού το χωρίω αποεινι ευρισκό-

/5 μενοι την σήμερον εις το αυτό μετόχι τραπέζα οπ[ου] την σήμερον
ήλθουσι εις τούτον συνηκέσιον και πολυχρό-

/6 νιον παντριά και πρώτας κράζουσι το υπερευλογημένον όνομα της
αγίας και πανυμνήτου τριάδος. Την αιτίαν παν-

/7 τος αγαθού έργου και της παναχράντου δεσποίνης ημών θεοτόκου και
αιειπαρθένου μαρίας έπειτα και άνοθε μαρίας τάσει

/8 και προμετέρει και με έργον καλόν να τελειώσει και η κερά εργώνει η
θυγατέρα αυτής γενομένη με τον λόγον ποτέ τζη

/9 άνδρα να θελήσει να πάρη και να ευλογηθή τον άνοθεν κυρ γεώργιο δια
άνδραν της ευλογιτικόν και καθολικόν κα-

/10 θώς ορίζει η αγία του Θεού και αποστολική εκκλησία κι ο δια χαρίσματά
του τάσει και προμετέρει να του δώ-

/11 σει εως τρεις χρόνους πρώτους ερχόμενους δουκάτα κορρέντε 100
ήγου εκατό παρακαλετοί υπέρπυρο 80 σολίδια το κάθε

/12 δουκάτο. Αρχίζοντας να του κάμνη την πρώτην πάγα τον σεπτέμβριον
μήναν πρώτον ερχόμενον 1613 να τού

/13 δώσει τα δουκάτα 34 και τζη άλλους δύο χρόνους να του δίδει τον κάθε
σεπτέβριον μήναν, εις κάθε πάγα

K

K

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

Abur,

- /14 δουκάτα, λέγει ήγου τριάντατρίαν δεν ατεντέροντας εις κάθα πάγανα μπωρή να τα σκορδένει
- /15 από αυτήν και απού τα καλά του λόγου ποτε τζη ανδρός, περ βία του γαστάλδο τα οποία του τάσει ωσάν
- /16 γοβερναδόρησα των παιδιών τζη, ακομί και ο διά προικίον της λέγει της θυγατρός θέλετε τάσει να τζη
- /17 δώσει κονσενιάροντάς τα του άνοθε τζη γαμπρού τόση στίμα εις σε στρώμα και φορεσές τζη νύφης
- /18 στημάροντάς τα ότι εύγουσι. Το οποίον προικίον να του δώσει έως άλλον τον αύγουστον μήναν πρώτον ερχό-
- /19 μενον 1613 ακομί και οι αδελφοί της άνοθε νύμφης κοκόλις και μανόλις είναι πρεζέντοι και κοντένοι
- /20 και βάνουν το θέλημάν τος ως άνοθε. Την δέ ευλόγησεν να κάμνουν τη σήμερον Θεού θέλοντος και ούτως
- /21 η άνοθε μαρία είναι πρεζέντη και κοντεντη από το άλλον μέρος και ο άνοθεν κυρ γεώρ[γιος] ο γαμπρός είναι πρεζέντος
- /22 και κοντεντος και ατζετάρη να πάρη και να ευλογηθή την άνοθε νυμφίω διά γυναίκαν του ευλογητικών ως
- /23 άνοθε ειρήται με το άνοθεν προικίον και χαρίσματα και με τους άνοθε μόδους ομοίως και τι άνογε γραμμής
- /24 νύμφη είναι πρεζέντη και κοντεντα ως άνοθε. Και έτζη όλλα τα μέρη στέργουν και παρακαλούν
- /25 μαρτύρων παρακαλετοί μανόλις σκορδίλις ποταί γεωργ[γίου] και μιχελί καλίβης του ιω[άνν]η εν χωρίω στέρνες και ο ευλαβέστατος κυρ
- /26 μητροφάνης καλέργις απού τον άγιον γεώργιον το στασύ.

ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟ

Εις τας δέκα νοεμβρίου 1612

- /1 Κομεσιόν γενεράλε κάμνη τι ανεζώνα ματόνο πούλα, θυγατέρα του ποταί μ[ισε]ρ ντζανάκι ματόνο απού το
- /2 χωρίω περτόργια. Τού κύρ νικολό λεζενιά του ανδρός της ιωός του ντζόρντζι, από το αυτό χωρίω.
- /3 πρεζέντες και ατζετάρη του οποίου δίδει εξουσίαν γενεράλε νά μπωρή ώσπερ το ίδιον της κωρμί ναντε
- /4 φεντείρει καί νά μαντετήρει τά δικαιώματα καί λογαριασμούς της έμπροσθέν της έκλαμπροτάτης μας αν-
- /5 θεντί. Είς τον εκλαμπρότατον αφέντην δουκαν καί μεγαλο τζι καπετάνιον. Είς το υψηλό τζι ρεντζιμέντον καί

- /6 κολέγιο κιαμόρε. Καί ο μπροπός είς τούς εκλαμπροτάτους καί υψηλοτάτους αφέντες σκοτίχους .καί είς καθάλλο
- /7 οφίτζιο μονοτίτζιο καί μαμεράτον ετουνης τζη χώρας κόντρα των τριών αδελφών μαραδόπλων.
- /8 ιοί ποταί μισερ ντζανάκι. Απάνω είς τήν αλλαζά όπου εκάμανε οι γονέοι τος ήγου ο ποταί μισερ ντζα-
- /9 νάκι ματόνος, καί είς της άνοθε ανεζώνας με τον ποταί μισερ ντζανάκι μαρά κύριο των άνοθε αδερ-
- /10 φών και κόντρα είς κάθα ανόν και ανούς διά πάσαν της υπόθεσιν ορισμούς συντέντζιες απε-
- /11 λατζιόνες νά κάμνει αβοκάτους να πιάνη νάντεποζιτάρη να οπονέρη νά ιντερντύρη να ρε-
- /12 αλντύρει νά ρεσποντέρει νόμους και σουφραγία νά ζητά συντύτζιες νά ακούει να λαοκυτάρει ομπρα-
- /13 τζιόνες να κάνη, Καί ομπλατζιόνες νατζετάρη κοντρατιτζιόνες νά κάνει τερμενον καί
- /14 τερμενα να πέρνει κομέσον καί κομεσους να κάνει πάτον καί σαν ή βασιν αν του φανη να κάμνη
- /15 και άλμπιτρος νά βάνει ιντερουμέντα νά κάμνει καί νά παρακαλεί καί συντύτζιες αλμπιτράρι-
- /16 ες νά ακούει καί νά ρατηφικάρει κερέλαις αν ακαντείρει νά δίδει σκαθα οφίτζιο κριμιναλθ-
- /17 αμάχια νά πουλεί νά σκορδέρνει νά παραλαμβάνει καί εις τά παραλάβη σιγουριτάν και ανάπαυ
- /18 νά κάμνει όρκω να δίδει καί νά πέρνη, απάνω εις την ψυχήν της λεγομένης του γυναίκας καί πάσει
- /19 άλλον απουνάναι χρειαζόμενο , νά μπωρή νά τό κάμνη ο αυτός καμέσος γενεραμμέντε, ωσαν
- /20 νά ήτον καί η άνοθε ανεζώνη η ζωή του, ίδια πρεζέντε καί ταύτην την κομεσιόν, στέργει καί παρα-
- /21 καλεί μήτερ παρακαλετοί αν τότε σταβραν τό ποταί γεωρ[γίου] καί κοστήσ σκλάβος ποταί νικηφόρο εν χωρίω περτόρτζια.

ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟ

Εις τάς 17 του νοεμβρίου 1612

- /1 Κομεσιόν κάμνη ο κυρ νικολό καλαύτης υιός ποταί κυρ μιχελί κατοικούμενος εις το χωρίω
- /2 αποείνι. Του μ[ισε]ρ ντζουάνε κασομάτη ποταί μ[ισε]ρ γιάκομο από τό

κάστρον τής κρήτης αλύντες

/3 μά ουσάν καί πρεζέντης του οποίου δίδει εξουσίαν ωσάν το ίδιον του κορμί, νά μπωρή νά κον-

/4 τραδύρει εις τήν καντζελαρίαν τή μεγάλη τζη χαίρας μας απάνω στό κομανταμέντο απού

/5 του ήβαλε ο μιχελί καλαύτης ποταί γεωρ[γίου] απού τό χωρίω αποείνι να λύσει απού τό χορά-

/6 φην του. Καί ακομί αν τόν ορίσουν κιόλα, νά μπωρή νά απωλογάται ωσάν τό ιδιόν του

/7 κωρμί του άνοθεν κομητέντε καί νά κομπαρέρει εις καθαοφίτζιο καί γιοττωτίτζιο καί μαγιεστρά-

/8 τον τής χώρας μας. νά ορίζει, νά ζητά, νά ρεμποντείρει, νά συντετζιάρει νά μουχεύγει,

/9 και νά πουλεί αμούχια νά πατουήρει άλμπιτρον καί άλμπητρους νά βάνει ιντερουμέντα να κα-

/10 μνει και νά παρακαλεί καί συντέτζιτης αλμπιτράριω νά ακούει καί να ρατηφικάρει άλλον κομέ-

/11 σον καί κομέσους νά κάμνει, μέ τήν αυτοριτά όπου τού δίδει όρκω νά δίδει και νά πέρνει, απα-

/12 νω εις τήν μάχην του άνοθεν κομητέντε, καί πάσα άλλον απού νά ναι χρειαζόμενο, διά τήν άνοθεν υπόθεσιν,

[illegible][illegible]

/13 θέσιν, νά μπωρή νά τό κάμνει ο αυτός κομεσός ωσάν νά ήτον καί ο άνοθε κομητέντης ί-

ΠΩΛΗΣΗ ΧΩΡΑΦΙΟΥ

/1 Έσοντας καί από καιρόν περασμένο, νά ήθελεν κάμει ο ποταί μανόλι
τριμήτης απού τό

- /15 δώσει των άνοθε κοπελιών τά δέκα δουκάτα πασανός τά πέντε απού τά οποία торνέσα
- /16 τά δουκάτα δέκα εκοντενταριστήκασι οι γοβερναδόροι των άνοθε κοπελιών. ο κύρ μανόλις κα-
- /17 λούτης ποταί ιω[άνν]η γοβερναδόρος του μανόλι καί η σοφιά καλαυτοπούλα μάνα καί γοβερναδό
- /18 ρησα του κοσταντή, καί χαρίζουνε τζή άνοθε χήρας τά δύο δουκάτα, νά τό σέ δώσει μόνο τά
- /19 οκτώ. όπου είναι υπέρπυρο 67 πασανός τά υπέρπυρα 33 ύμισι ακόντο εις τά οποία ήδωκεν
- /20 καί εμέτρισε τήν σήμερον ο μπροστάς εμέν του νοταρίου, καί των κατωγεγραμμένων μεραρχιών του άνοθε κύρ
- /21 μανόλι καλαύτη, παπάς καί γοβερναδόρος του ενός κοπελιού του μανόλι, μέσα εις σέ τόσον
- /22 καρπό, κριθάρι κουκιά, торнέσα καί λινάρι, υπέρπυρο ιε καί τζή άνοθε σοφιάς, μάνα καί γο
- /23 βερναδόρησα του άλλου κοπελιού του κοσταντή μέσα εις σέ άλλον τόσον καρπό κριθάρι
- /24 κουκιά, торнέσα καί λινάρι, άλλα υπέρπυρο ιε διά τά οποία την στρέφουσι σιγούραν καί ανα
- /25 παυμέντω εις παντοντινά μεταμέρη καί διαδόχους της. Καί ομπλιγάρει μοναχός ο ά-
- /26 νοθε κύρ μανόλι καλαύτης, εις τά άνοθε торнέσα, άλλα του τά καλά, σταγωμπιλε καί μόμπιλε
- /27 παρόντα καί μέλλοντα. έτζη εις του ενός κοπελιού, ωσάν καί εις του άλλου, εις καιρό ο
- /28 πού αυτάνα τα εθέλουσιν εγυρέλει, νά τά πάρουνε, τά άνοθε υπέρπυρο 30 ήγου υπέρπυρο τριάντα
- /29 τάδε απομονάργια όπου είναι άλλα υπέρπυρα τριανταευτά, προμετέρη η λόγον χήρα, νά
- /30 δώσει καί νά μπληρώσει των ανωγεγραμμένων κοπελιών έως εις τάς 15 του σεπτεμβρίου
- /31 μηνός πρώτου ερχόμενου 1613 πασανός τά υπέρπυρα ιη ύμησι δέν ατεντέρον τα και
- /32 εις τό λεγόμενον τερμένο, νά μπωρούνε οι άνοθε γοβερναδόροι των λόγω κοπαιλιών νά
- /33 τά σκοδέρνουν από αυτ' καί από τά καλά της, πέρ βία του καστελιάνο καί ούτως είναι
- /34 όλλοι, πρεζέντοι καί κοντέντοι, στέργουν καί παρακαλούν μήτερ παρακαλετοί κύρ κοσταντή γαρ-
- /35 γούλις ποταί γεωρ[γίου] καί μιχελί πάβλος ποταί μανόλι καί οι δύο απού

τό χωρίω βελούλι.

ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟ

Εις τάς 26 του νοεμβρίου 1612

- /1 Έστοντας καί από καιρό περασμένο, νά ήθελεν κάμη αφέντη ο μιχελίς ο καλαύτις υιός ποταί
/2 κύρ γεωργίου, απού τό χωρίω αποήνι κομέσο γενεράλε τόν μισέρ ντζουάνε λουράντο από
/3 τό κάστρον τής κρίτης καθώς φένηται καί η κομεσιό καμωμένη διά χειρός του μισέρ μικέλ κα-
/4 λαμαρά, εις καιρόν καί η μέρα, καί ωσάν εις εκήνη εις τήν οποίαν κομεσιόν του ήδωκε πάσαλο
/5 γίς αυτοριτά, νά ντεφεντέρει νά μαντενήρει τά δικαιώματα καί λογαριασμούς του. Έμ-
/6 προσθεν εις πάσα οφίτζιον καί γιοτωτίτζιο, όξω αληθινά απου δέν του ήδωκε αυτοριτά
/7 νά κερελάρει εις τό όνομάν του διά τούτο μέ τήν παρούσα κομεσιόν θέλει καί κάμνει τον πάλι

[illegible]

ΕΦΛΕΚΑ

- /8 κομέσον τόν άνοθε μισέρ ντζουάνε καί κάμνη ακομί καί τόν μισέρ νικολό μπενεντέ-
/9 τη διά κομεσόν του, αλέντης, μά ωσάν νά ήτον καί πρεζέντης μέ τήν ίδιαν αυ-
/10 τοριτά τζή πρώτης κομεσιός νά δίδουν κερέλαις διά λόγου του εις κάθα οφί-
/11 τζιο κριμηνάλε καί νά μπωρούν νά κάνουν καί πάσα άλλον απού νά ήθελαν
/12 ήσται χρειαζόμενο διά πάσαν του υπόθεσιν. έτζη ο γής μοναχός, ωσάν καί οι δύο ο-
/13 μάδι καθολικά ωσάν νά ήτον καί ο άνοθε κομητέντης ίδιο πρεζέντης και ταύτην τήν
/14 κομεσιόν στέργει καί παρακαλεί μητέρα παρακαλετοί μανιό κυριάκη ποταί παπά αν-
/15 τονίου καί σταμάτη τριπητός ποταί νικόλα καί οι δύο, απού τό χωρίω αποείνι.

ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΧΩΡΑΦΙΟΥ

Εις τάς 5 του δικεμβρίου 1612

- /1 Φανερόν κάμνη ο ευλαβή παπά κύρ ιάκωβος κυριάκης υιός ποταί ευλαβή παπά κύρ
/2 γεώρ[γιο] κατοικούμενος εις τό χωρίω δοράκι ότι μέ δύναμιν του παρόντος φανερού ινστρου-
/3 μέντου, από τήν σήμερον καί ομπρός θέλει καί δίδει του κουνιάδο του του κύρ νικολό
/4 καλαύτη ποταί κύρ μιχελί, απού τό χωρίω αποείνι έναν κομάτη λιβαδοχόραφο
/5 κρασμένο στό στρογγιλό καθαράδι βαλμένο εις τήν περιοχήν του αυτού χωρίου αποεινίου
/6 εις τό μερτικόν του ποταί εκλαμπροτάτου άρχω αλουϊζε ντεμέντζο και δύο ύμισι απά-
/7 νω κάτω. συνορεύει ανατολικά χοράφι του ποταί μιχελί μουρζί. δυσικά καί βορινά χο-
/8 ράφια άλλα του κύρ σταμάτη πινακά νοτικά χοράφι του κοσταντή κοτζάλη, καί τού ποταί
/9 πέρο κασομάτη τό οποίον του ήλθεν από τόν άνοθε ποτέντου κύρι καί έχεντο από
/10 χρόνους δοσμένο ο διά ψυχικόν του άνοθε του κουνιάδο, καί

εμπλέρωνεν τό βάρος του
/11 καβαλάρι μά χαρτί δέν ήχανε καμωμένο. εδά τήν σήμερον εθέλησε ο
μπροστάς ε-
/12 μέν του νοταρίου καί τών κατωγεγραμμένων μαρτύρων καί δίδει τούτο
ο διά τόν θεόν καί ο διά τήν ψυχήν
/13 του καί τέλεια θέλει νά είναι καί νά γροικάται τό παρόν ψυχικόν
στερεόν καί βέβαιον εις
/14 παντοτινά, ωσάν νά τούτο ήθελεν αφήσει καί μετεσταμέντο στό
θάνατόν του. καί ρεφουδά-
/15 ρει από τήν σήμερον πάσα λογίς αυτζιόν όπου είχεν εις τόν λόγον
στάμπελε ωσάν ποταί νά
/16 μήν τό ήθελεν έχει καί ο απάνω λόγος κύρ νικολός ο κουνιάδοστού, νά
τό έχει καί νά τό ντεσπονέ
/17 ρει από τήν σήμερον καί ομπρός μέ τους κληρονόμους καί διαδόχους
του εις παντοτινά ωσάν
/18 νά του ήθελεν έλθει καί από λογαριασμόν πρικόν του καί νά μπωρή νά
κάνη μέσα πάσα λο-
/19 γίς αγομέντον καί μεγιουραμέντο , όπου νά τού ήθελε φανεί. όξω από
τήν ήτια καί αμπέλι,
/20 κατά τήν φόρμα του πρώτου ιντερουμέντου τής λιβελατζιός μά νά
μπωρή νά τό πουλεί,
/21 νά τό χαρίζει, νά τό προικίζει, νά τό αλάσει, ψυχικόν νά τ' αφήνη καί ότι
άλλον του ή
/22 θελεν φανεί αυτουνού καί τών κληρονόμων καί διαδόχων του, νά
μπωρή νά τό κάμνη πως
/23 τα αληθινά μέ τό βάρος του. νά δίδει καί νά πληρώνει τόν κάθα χρόνο,
εις παντοτινά
/24 του ευρισκομένου καβαλάρη, πάσα ιούλλιον μήναν, καθώς καί
προτίτερα επλέ-
/25 ρωνε, στά ριρίγλο, καί ένα καί τρία πρατικά καί όχι άλλον βάρος καί
ούτως είναι πρε-
/26 ζέντοι καί κοντέντοι, καί τά δύο μέρη, στέργουν καί παρακαλούν
μητέραν παρακαλετοί σταμά[της] πινακάς
/27 ποταί αντόνι καί γεωργ[γίου] χορτάτζη καϊνόλι, εν χωρίω αποείνι καί
μιχελί βούργαρις, ποταί
/28 παπά μανόλι, απού τό χωρίω στραβορρά ο μάρτυρας καϊνόλις είναι
υιός ποταί αντόνι.

ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟ

Τή αυτή ημέρα

- /1 Φανερόν κάμνουσι τά κατωγεγραμμένα μέρη η καλή παρδοπούλα ποταί ι[ωάνν]η απού τό χωρίω
- /2 κάτω άκρα, από τό εν μέρος καί ο κύρ γιαννά κάλμπος ποταί μιχελί, απού τό χωρίω περ-
- /3 τόργια, από τό άλλον τεριτόρια του μπονιφατζίου ευρισκόμενοι την σήμερον εις τό
- /4 λόγον χωρίω κάτω άκρα. ότι την σήμερον ήλθασι εις τούτον τό συνηκάσιον εις πολυχρόνιον παν-
- /5 τριάν καί πρώτας κράζουσι τό υπερευλογημένο όνομα του κυρίου καί θεού καί σωτήρος ημών ιησού χριστού καί τής πα-
- /6 ναχράντου αυτού μαρίας απού την χάριν των οποίων κινάται πάσα καλόν έργον. έπειτα η
- /7 άνοθε καλή προμετάρει νά κάμη καί η θυγατέρα τζη η εργήνα, νά λάβη τόν άνοθε κύρ γιαννά
- /8 διά άνδραν της ευλογητικών καί παρθενικών, καθώς ορίζει η αγία του θεού καθολική καί αποστολική

- /10 κύρ γεώργιο χαρκιόπουλο ο οποίος είναι πρεζέντης καί κοντέντος, νά δώσει καί νά κονσε-
- /11 νιάρει του λόγου της γαμπρού τά κατωγεγραμμένα πράματα τά οποία θέλει στημάρει ο ευ-
- /12 λαβή παπά κύρ μάρκω βενετζάς, οι οποίοι μερίδες συνηθαστικώς τούςβάλουσι νά τά
- /13 στημάρη διά τήν μία μεριά καί διά τήν άλλη καί ο διά χαρίσματα του λόγου γαμπρού τάσου νά
- /14 τού δώσουν υπέρπυρο φ ήγουν νά ευγάλουν απού τή στίμα τά υπέρπυρα εκατό καί τά άλλα υπέρπυρα τετρακόσια,
- /15 προμετέρουν νά τού δώσουν ως δύο χρόνους πρώτους ερχόμενους εις δύο πάγης να του κάμουν
- /16 τή μίαν πάγα τόν ερχόμενον σεπτέμβριον 1614 δέν ατεντέρονται νά τά σκορδέρνει
- /17 από αυτούς καί από τά καλά τος περ βία γαστάδο. Τήν δέ ευλόγησιν νά ποιήσουν τή σήμερον,
- /18 θέλοντος θεού καί ούτως είναι πρεζέντοι καί κοντέντοι μάνα καί υιός ως άνοθε ομοίως καί ο άνοθε γαμ-
- /19 προς είναι πρεζέντης καί κοντέντης καί ατζετάρει νά πάρη καί νά ευλογηθή τήν άνοθε νύμφην διά γυν-
- /20 αίκαν του ευλογητικήν ως άνοθε είρηται καί μέ τό άνοθε προικίον όπου εδώ κάτω θέλει λά-
- /21 βει, καί μετά άνοθε χαρίσματα καί μέ τους άνοθε μόδους. Τά οποία πράματα στάντες καί νά τά
- /22 πάρη τήν σήμερον, στρέφει τήν άνοθε του πεθεράν, σιγούραν καί αναπαλμέντω εις παν-
- /23 τοτινά μεταμέρη καί διαδόχους της καί ομπλιγάρει καί ιμποτεκάρη εις τό λόγον προικίον,
- /24 όλλα του τά καλά στάμπιλε καί μόμπιλε παρόντα καί μέλλοντα από τό άλλον μέρος καί
- /25 η άνοθε εργήνα η νύμφη είναι πρεζέντη καί κοντέντη, ως άνοθε εις τό προικίον οπού ήλαβε διά
- /26 πρίκην καί μπρίκην ουστ καί αδερφομύριν της, καί νά μή μπωρή πλέα ουδέ αυτή ουδέ
- /27 άλλος τινάς από τά μέρη της νά γυρέψη τίβοτας καί έτζη όλλα τά μέρη είναι πρεζέντοι
- /28 καί κοντέντοι καί στέργουν καί παρακαλούν. Τά οποία πράματα σεγουητάρουν καί πρώτον μέν
- /29 † στορομάτζο ένα μέ μαλιά σκλέτο υπέρπυρα το
- /30 † σεντόνια δύο σκλέτα υπέρπυρα το
- /31 † προσκεφαλάδια δύο μέ τά ψίδια, τό ένα ψίδι μέ τά κόκινα τριμένα

υπέρπυρα το

/32 † φουστάνια τρία, τό ένα τριμένο μέ κόκινη γαμπετοπούλες, τό άλλο μέ άσπρη

/33 στό γυροπόδι καί τό άλλο με τσιμπηστά κάτω. υπέρπυρα το

/34 † φιστάνι άλλο μέ γαμπετοπούλια ως τήν πλέτα τριμένο υπέρπυρα το

/35 † ποκάμισο ένα μέ τά κόκινα σκλέτο υπέρπυρα το

/36 † ποκάμισα άλλα δύο σκλέτα τό ένα τριμένο υπέρπυρα το

/37 † λουτρομπόλια μία σκλέτη υπέρπυρα το

/38 † εμπόλης μονότρης τρίς υπέρπυρα το

/39 † καί ο αραβών τής νύμφης υπέρπυρα το

/40 † σουμάρον άλλα τά άνοθε υπέρπυρο πεντακόσα εικοσιπέντε ήγου , υπέρπυρα

/41 καί τά χαρίσματα του γαμπρού άλλα υπέρπυρο 400 γίνονται άλλα υπέρπυρο ενιακόσα είκοσι

/42 πέντε καί ευγάνουσι απού τήν άνοθε στίμα τά υπέρπυρο 100 νά είναι ο διά χαρίσματα του λόγου

/43 γαμπρού απομένη νά είναι προικίον καθαρών τής λογής νύμφης υπέρπυρο 425 ήγου,

/44 τετρακόσα εικοσιπέντε μαρτύρων παρακαλετοί ιω[άνν]η νιάβρας του κοστάντη καί αντόνι μουδάτζη

/45 ποταί γεωρ[γίου] καί οι δύο απού τό χωρίω κάτω άκρα .

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση:

Arbel, B. (2013). "Venice's Maritime Empire in the Early Modern Period". *A Companion to Venetian History, 1400–1797*. BRILL.

Babinger, F. (1992). *Mehmed the Conqueror and His Time*. *Bollingen Series 96*. Translated from the German by Ralph Manheim. Edited, with a preface, by William C. Hickman. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Black, J. (2002). *European warfare, 1494-1660*. Routledge.

Clogg, R. (1992). *A Concise History of Greece* (1st ed.). Cambridge University Press.

Da Mosto, Andrea (1940). *L'Archivio di Stato di Venezia. Indice Generale, Storico, Descrittivo ed Analitico. Tomo II: Archivi dell'Amministrazione Provinciale della Repubblica Veneta, archivi delle rappresentanze diplomatiche e consolari, archivi dei governi succeduti alla Repubblica Veneta, archivi degli istituti religiosi e archivi minori*. Rome: Biblioteca d'arte editrice.

Davies, S. & Davis, J.L. (2007). *Greeks, Venice, and the Ottoman Empire*. Davies, S., Davis, J.L. (Eds). *Between Venice and Istanbul: colonial landscapes in early modern Greece*. American School of Classical Studies at Athens.

De Roo, P. (1924). *Material for a history of Pope Alexander VI: his relatives and his time*. The Universal knowledge foundation.

- Gasparis, C. (2020). Territories of the eastern mediterranean (13th to 15th century). In *Migration histories of the Medieval Afroeurasian Transition Zone*, Brill.
- Heurtley, W. A. (1967). *A Short history of Greece from early times to 1964*. CUP Archive.
- Isom-Verhaaren, Ch. (2001). *Allies with the Infidel: The Ottoman and French Alliance in the Sixteenth Century*. I.B.Tauris.
- Jacoby, D. (1973). The encounter of two societies: Western conquerors and byzantines in the Peloponnese after the Fourth Crusade. *American Historical Review*.
- Katsiaridi-Hering, O. (2009). "La famiglia nell'economia europea, secc. XIII-XVIII". *Atti della "quarantesima Settimana di studi,"* 6–10 Aprile 2008. Istituto internazionale di storia economica F. Datini. Simonetta Cavaciocchi. Firenze University Press.
- Kourvetaris, G. & Dobratz, B. (1987). *A profile of modern Greece: in search of identity*. Clarendon Press.
- Lock, P. (1995). *The Franks in the Aegean 1205-1500*. London: Longman.
- Malliaris, A. (2007). Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687–1715. Davies, S. & Davis, J.L. (Eds.) *Between Venice and Istanbul: colonial landscapes in early modern Greece*. American School of Classical Studies at Athens.
- Miller, W. (1908). *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204–1566)*. London: John Murray.
- Nicol, D.M. (1988). *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Rodogno, D. (2006). *Fascism's European empire*. Cambridge University Press.
- Scammell, G.V. (1981). *The world encompassed: the first European maritime empires, c. 800-1650*. University of California Press.
- Setton, K.M. (1978). *The Papacy and the Levant (1204–1571), Volume II: The Fifteenth Century*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Setton, K.M. (1991). *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia, Mass.: The American Philosophical Society.
- Stallsmith, Allaire B. (2007), "One Colony, Two Mother Cities: Cretan Agriculture under Venetian and Ottoman Rule", in Davies, S. (ed.), *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece, Hesperia Supplements, 40*, The American School of Classical Studies at Athens.
- Thiriet, F. (1959). *La Romanie Venitienne au Moyen Age*. Paris: E de Boccard.
- Vaudoncourt, F.G. de & Walton, W. (1816). *Memoirs on the Ionian islands*. Baldwin.
- Ward, Sir A. W. (1912). *The Cambridge modern history*, Fourteen Volume. Macmillan.
- Zorzi, A. (1983). *Venice, 697-1797: city, republic, empire*. Sidgwick & Jackson.

Ελληνική:

Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1973). *Ιστορία του νέου ελληνισμού, Τόμος Δ': Τουρκοκρατία 1669–1812 – Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους* (Έκδοση Β'). Θεσσαλονίκη: Εμμ. Σφακιανάκης και Υιός.

Βακαλόπουλος, Α.Ε. (1975). *Πελοπόννησος: Η τελευταία περίοδος βενετικής κυριαρχίας (1685–1715). Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1669–1821*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Βλάσση, Δ. Ε. (2010). Η καθημερινή ζωή. Στο Δ. Βλάσση & Α. Τζαβάρα (Επιμ.). *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*. Αθήνα: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών.

Δετοράκης, Θ. (1986). *Ιστορία της Κρήτης*. Αθήνα.

Δρακάκης, Γ.Μ. & Κοντοπανάγου, Χ.Κ. (2022) *Νοτάριος Κέρκυρας Ιερέυς Αντώνιος Βασιλάς: Πρωτόκολλο Β65: 1649-1650: Τετράδιο 1^ο*. Πάτρα: Το δόντι.

Δρακάκης, Γ.Μ. & Μαράς, Μ. (2004) *Μιχαήλ Μαράς : Νοτάριος Χάνδακα: Κατάστιχο 149*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Κολυβά, Μ. (2008) *Αρχειονομία: Φορείς παραγωγής αρχείων: Ιστορική αναδρομή*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Μάλλιαρης, Α. (2008). *Η Πάτρα κατά τη βενετική περίοδο (1687-1715). Γη, πληθυσμοί, κοινωνία στη Β.Δ. Πελοπόννησο*. Βενετία.

Μαλτέζου, Χ. (1988). *Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας (1211-1669)*. Στο Παναγιωτάκης, Ν. (Επιμ.). *Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός*. Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Μαλτέζου, Χ. (2014) *Η αρχειακή έρευνα μοιάζει με την αρχαιολογία*, Αρχαιολογία Online. Αγγελική Ροβάτσου .

- Νικολάου, Γ.Β. (2009). *Μελέτες ιστορίας του Πελοποννησιακού χώρου από τα μέσα του 17ου αιώνα ως τη δημιουργία του Νεοελληνικού κράτους*. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Ντόκος, Κ. & Παναγόπουλος, Γ. (1993). *Το βενετικό κτηματολόγιο της Βοστίτσας*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Πλουμίδης, Γ. & Αλεξίου, Στ. (1974). Λατινοκρατούμενες ελληνικές χώρες: Κρήτη. Στο Χριστόπουλος Γ., & Μπαστιάς, Ι. (Επιμ.) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Ι': Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453 - 1669), Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Στουραϊτή, Α. (1999). Αφηγηματικότητα και ιστορία. Ο πόλεμος του Μοριά (1684-1699). Στο Ρ. Garzoni. *Θησαυρίσματα*, 29, 365-390.
- Χασιώτης, Ι. (1975). Η κάμψη της Οθωμανικής δύναμews. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία, 1669–1821*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

